

NEMZETISÉGI FÜZETEK

5.

JOÓ RUDOLF

A NYUGAT-EURÓPAI
KISEBBSÉGEK SAJÁTOSSÁGAI
ÉS TÍPUSAI

BUDAPEST

1983

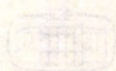
A NYUGAT-EURÓPAI
KISEBBSÉGEK SAJÁTOSÁGAI
ÉS TÍPUSAI

1933

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZLEMÉNYEI
ÉS MUNKÁI TUDOMÁNYOS BŐVÍTÉSÉVEL

1933

KÖZLEMÉNYEK

KADÉMTAI KIADÓ BUDAPEST

1933

NEMZETISÉGI FÜZETEK

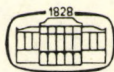
5.

Szerkeszti

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KELET-EURÓPAI
ÉS NEMZETISÉGI KOMPLEX BIZOTTSÁGA

Sorozatszerkesztő

KŐVÁGÓ LÁSZLÓ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1983

JOÓ RUDOLF

A NYUGAT-EURÓPAI
KISEBBSÉGEK SAJÁTOSÁGAI
ÉS TÍPUSAI

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1983

Lektor
SZIKLAY LÁSZLÓ

ISBN 963 05 3219 0

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1983 · Joó Rudolf

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
I. A nyugat-európai nemzetté válás és a kisebbségek kialakulásának általános történelmi jellemzői, térségenkénti, országonkénti fő vonásai	11
1. A nyugat-európai államok létrejötte. A politikai-területi nemzet-tudat kialakulásának néhány sajátossága	11
2. A nyugat-európai kisebbségi (nyelvi-regionális) mozgalmak fontosabb jellemzői. Kelet-európai párhuzamok és különbségek	28
a) A kisebbségi újjászületési mozgalmak előtörténetének fő vonásai	28
b) Az 1960-as évektől kibontakozó kisebbségi mozgalmak	32
II. A nyugat-európai kisebbségek elnevezésének, meghatározásának és osztályozásának néhány problémája	50
1. A lehetséges elnevezések és definíciók	50
2. Az egyes nyugat-európai államok és néhány nyugat-európai kommunista párt álláspontja a kisebbségek elismerésével kapcsolatban	63
3. A nyugat-európai kisebbségek osztályozása	65
4. A nyugat-európai kisebbségek száma	69
Irodalom	73

BEVEZETÉS

A nemzetiségi-kisebbségi jelenkutatás nemzetközinek mondható problémája e kutatások tárgyának nehéz körülhatárolhatósága. Az általános definíció és az egységes terminológia hiányát mind az elmélet, mind a nemzetiségpolitikai gyakorlat tényként állapítja meg. Ennek alátámasztására mindenekelőtt az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottságának 1977. évi, több mint hetven ENSZ-tagállam nemzetiségi viszonyaira kiterjedő felmérését (az ún. *Capotorti-jelentést*) említhetjük, amely a tárgykörben végzett eddigi legszélesebb körű és legfrissebb összegzés; egyszerre érzékelteti a kisebbségi elmélet és a nemzetközi politikai-jogi (elsősorban ENSZ) gyakorlat gondját az egységes definíció és terminológia kérdésében.¹ A magyarországi szlovákok, a jugoszláviai magyarok, a szovjetunióbeli ukránok és csuvasok, a finnországi svédek és lappok, a belgiumi flamandok és vallonok, az egyesült államokbeli lengyelek és Puerto Ricó-iak, a Szrí Lanka-i tamilok, az új-zélandi maorik és a nigériai ibók helyzetének egymás mellé állítása joggal felveti az összehasonlíthatóság kérdését.

Kisebbségen igen eltérő történelmi múltú, szociológiai helyzetű, gazdasági-társadalmi fejlettségű, lélekszámú, településformájú, kulturális jellemzőjű (nemzeti, nyelvi, vallási stb.) közösségeket értenek a világ különböző tájain; illetve rájuk igen különböző elnevezéseket alkalmaznak: pl. *nemzeti kisebbség* (Finnország), *nemzetiség* (Magyarország és a legtöbb szocialista ország), *együtt élő nemzetiség* (Románia), *kulturális közösség* (Belgium, Fülöp-szigetek), *bevándorló csoport* (Észak-Amerika), *öslakos csoport*

¹ *Capotorti, Francesco 1977.* Az öt fejezetből álló tanulmány első részét (La notion de minorité) a kisebbségfogalom vizsgálatának szenteli.

(Ausztrália, Dél-Amerika), *helyi nyelvjárásokat beszélő csoportok* (Franciaország), *faji, vallási csoportok* (Szrí Lanka) stb. Ez a tény már a Capotorti-felmérést megelőzően több tudományos és politikai fórumon megfogalmazást nyert. Példaként említhetjük az 1965-ben Ljubljanában megrendezett, *több nemzetiségű társadalmak* témájú ENSZ-szemináriumot,² illetve az 1974-es ohridi, A nemzeti, etnikai és más kisebbségek emberi jogai címet viselő szakértői tanácskozást,³ amelyeken mind a nemzet, mind a kisebbség fogalmak körül élénk eszmecsere bontakozott ki, bizonyítva a kérdés rendkívüli bonyolultságát: földrészenkénti (Európa, Fekete-Afrika), térségenkénti (Kelet- és Nyugat-Európa), országonkénti (Jugoszlávia, Magyarország), nemritkán kisebbségenkénti (olaszországi déltiroliak és albánok) eltérő jellemzőit.

Az univerzális meghatározás és az egységes elnevezés hiánya gondot okoz minden tudományágnak – a történettudománytól a politikai tudományon át a szociológiáig –, amely a kisebbségi kérdés vizsgálatában nemzetközi összehasonlításra törekszik. Érzékenyen érinti ez a hiány a nemzetközi jogtudományt is, hiszen a kisebbségi jellemzők, helyzetek esetenkénti lényegi különbsége egyben a kisebbségi igények, érdekek különbségét is jelenti, aminek védelmére a jog hivatott lenne. Ez az egyetemleges kisebbségvédelem egyik alapvető elméleti-gyakorlati dilemmája, amely az államok többségének a második világháború után hosszú ideig a kérdésben elfoglalt ellenséges politikai-diplomáciai álláspontjával együtt a nemzetközi kisebbségvédelem 1945 utáni jelentős háttérbe szorulásához vezetett.⁴

Az egységes és általánosan elfogadott definíció hiányával együtt rögzíteni kell egy másik tényt is: valószínűtlen, hogy egy olyan univerzális meghatározás, amely minden érdekelt felet (valamennyi kisebbségi csoport-

² Mackey F., William–Verdoodt, Albert 1975. Külön figyelmet érdemel a több nemzetiségű társadalmak általános-elméleti kérdéseit vizsgáló első fejezet Terminology and Scope című része, illetve a kisebbségi kérdés összetettségét érzékeltető második fejezet (Complexities of the Problem) egésze, valamint elsősorban a fejlődő országokkal foglalkozó része (The Problem of Emerging Nations).

³ Kővágyó László 1977. Tárgyunk szempontjából különösen a definíció nehézségeit elemző A nemzetiség és a kisebbség fogalma című fejezet s az ahhoz gondolatilag szorosan kapcsolódó, a kisebbségek osztályozásának különböző szempontjait áttekintő A kisebbségek fajtái és A kisebbségek típusai című fejezet emelendő ki.

⁴ Szabó Imre 1979; Joó Rudolf 1976.

tot s a felettük szuverenitást gyakorló államokat, különböző világnézetet, eszmeáramlatot képviselő tudományos iskolákat stb.) kielégít, valaha is megszülethessen. Ezért úgy érezzük, hogy – bár az egyetemleges definíciók kísérletek egyáltalán nem tanulság nélküliek – *a nemzetközi összehasonlítás terén az előrelépés elsősorban az egy-egy kontinensre, nagy térségre vonatkozó kutatásoktól, a regionális típusok és sajátosságok kidolgozásától várható.*

Ez a dolgozat a nyugat-európai kisebbségek sajátosságait és típusait próbálja meg áttekinteni. A lehetséges kisebbségdefiníciókra, kisebbségfajtákra és -típusokra összpontosítva részfeladatot tűz ki célul maga elé mind a nyugat-európai kisebbségkutatás általános témakörén, mind a kelet- és nyugat-európai kisebbség-nemzetiség összehasonlításán belül. A téma feldolgozását részben a már előzőleg említett nemzetközi összehasonlítás-igény, részben az 1960-as évek elejétől tapasztalható sokrétű jelenség: a nyugat-európai kisebbségi újjászületés magyarázata teszi szükségessé.

A nyugat-európai kisebbségi problematikának az érdekelt országokban, elsősorban Franciaországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban, Finnországban könyvtárnyi irodalma van. Egy-két tanulmánytól eltekintve azonban tudomásunk szerint nincs összefoglaló munka, amely kizárólag a definícióval és a tipológiával, s ezzel összefüggésben a nyugat-európai nemzetté válás sajátosságaival foglalkozna, ugyanakkor több önálló feldolgozás, tanulmány szentel fejezetet, különálló részt a terminológia és az osztályozás kérdésének. A dolgozat elsősorban ezeket, az itthon még túlnyomórészt nem feldolgozott műveket használta forrásként. Ezen kívül az összesítés, általánosítás igényével felhasznált egyéb, a nyugat-európai kisebbségekre vonatkozó elemző vagy leíró munkákat is, valamint a kérdéskörhöz kapcsolódó hazai és más szocialista országban megjelent műveket, ENSZ-anyagokat stb.

Bár az egyetemleges kisebbségmeghatározás nehézségeit (illetve lehetlenségét) a bevezetőben részleteztük, s megemlítettük a vizsgálatunk tárgyául szolgáló csoport, közösség, jelenség elnevezésének sokféleségét is (a felhasznált nyugat-európai irodalomban pl. váltakozva etnikumnak, kisebbségnek, nemzetiségnek, helyi nyelvet beszélő csoportnak, regionális kultúrának, nyelvi közösségnek stb. nevezik sokszor ugyanazt a nemzeti-ségi jellegű alakulatot), a *kisebbséget* mint a lehetséges legáltalánosabb elnevezést összefoglaló névként fogjuk használni e közösségek megjelölé-

sére; az egyes típusoknál, csoportoknál megemlítve (pl. a belgiumi flamand-vallon viszonylatban vagy a svájci háromnyelvűség esetén) a kisebbségterminus használatának korlátait is, ha ilyenek vannak.

Hazánkban és a környező szocialista országokban a nemzetiségfogalom annyira elterjedt, hogy már nemcsak a kelet-európai valóság megnevezésére használjuk, hanem – terminológiailag eléggé pontatlanul – egyetemlegesen és kizárólagos jelleggel minden nyelvi, etnikai csoportra, így a harmadik világ (pl. Irán) sokszor törzsi jellegű közösségeire is. Figyelembe véve a *nemzetiség* szó köznyelvi elterjedtségét s azt a körülményt, hogy Nyugat-Európában is – pl. a skótokról, katalánokról vagy bretonokról lévén szó – *nemzeti vagy nemzetiségi jellegű történelmi-társadalmi formációkról* beszélhetünk, a nemzetiségfogalom használatát nem zárhatjuk ki teljesen. A terminológiai egyértelműség kedvéért a *kisebbség* elnevezést részesítjük azonban előnyben, ezt tekintjük *közös nevezőnek*, amit részben a legszélesebb nemzetközi (ENSZ) szóhasználat s a kérdés nyugat-európai történelmi-társadalmi sajátosságai is csaknem valamennyi etnikai csoportra vonatkozóan indokolnak.

Anélkül, hogy elébe vágnánk a következő fejezeteknek, itt szükséges rögzíteni, hogy kisebbségen tartósan egy területen élő, valamely államban számbelileg kisebbségben levő, de mégis makroközösségnek tekinthető nemzetiségi jellegű alakulatot értünk. Ebben a dolgozatban kizárjuk tehát a kisebbség fogalmából a vendégmunkásokat, a bevándorló, kisszámú nyelvi közösségeket (pl. bevándorló német nyelvű családok a svájci francia nyelvű kantonokban), illetve az olyan etnikai, kulturális vagy társadalmi sajátosságokkal jellemezhető csoportokat, mint a cigányokat, amelyeket általában nem tekintenek nemzetiségeknek.

A dolgozat felépítése eltér a szokásostól: a tárgy meghatározása és osztályozása nem megelőzi, hanem követi a tulajdonképpeni elemző fejezetet. A kívánatos logikai sorrend felcserélése ebben az esetben azért tűnt indokoltnak, mert a nyugat-európai kisebbségekre vonatkozó elnevezés, definíció és csoportosítás problémái, amelyeket a második fejezetben ismertetünk, többnyire azokból a történelmi és szociológiai sajátosságokból következnek, amelyek kialakulását az első fejezetben kíséreljük meg fő vonásaiban összefoglalni.

I. A NYUGAT-EURÓPAI NEMZETTÉ VÁLÁS ÉS A KISEBBSÉGEK KIALAKULÁSÁNAK ÁLTALÁNOS TÖRTÉNELMI JELLEMZŐI, TÉRSÉGENKÉNTI, ORSZÁGONKÉNTI FŐ VONÁSAI

1. A nyugat-európai államok létrejötte.

A politikai-területi nemzettudat kialakulásának néhány sajátossága

Az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottságának a Bevezetőben említett 1977. évi nemzetközi felmérése a kisebbségeket eredetük szerint a következőképpen csoportosítja:

a) Kisebbségek, amelyek már az állam megalakulása előtt a területen éltek.

b) Kisebbségek, amelyek más államhoz tartoztak és annexió vagy területátengedés útján kerültek az állam fennhatósága alá.

c) Kisebbségek, amelyek bevándorlás útján váltak az állam polgáraivá.¹

Az európai kisebbségek eredetük szerint túlnyomórészt az első és a második csoportba tartoznak. Az összeurópain belül a nyugat-európai nemzeti fejlődés és a jelenlegi kisebbségi viszonyok sajátossága az, hogy *önálló államiság nélküli etnikai közösségek alkotják a kisebbségek túlnyomó részét*. Ezek az önálló csoport- (vagy nemzeti) tudat különböző fokán álló etnikumok a középkorban vagy rendelkeztek önálló államisággal (pl. a skótok, a bretonok), vagy több kisebb, de viszonylag önálló fejedelemséghez, grófsághoz, városállamhoz tartoztak, mint a baszkok és a katalánok, vagy nem rendelkeztek semmilyen önálló, az állam fogalmához kapcsolható politikai felépítménnyel, mint a rétorománok, okszitánok.

Mindhárom típusba tartozók a modern polgári nemzetek létrejöttének folyamatában (annexiók, politikai-katonai szövetségek, dinasztikus házasságok stb. útján) kerültek jelenlegi államuk szuverenitása alá. A Capotortitanulmány idézett csoportosításában tehát az állam szó használata történelmileg pontatlan, statikus. Ha államon a jelenlegi nyugat-európai államokat értjük, mai határokkal, akkor a térség kisebbségeinek zömét kitevő

¹ Capotorti, Francesco 1977. 31.

állam nélküli etnikumok az első csoportba tartoznak, mert a modern polgári állam létrejötte előtt is az adott területen éltek. Ha viszont államnak ismerjük el – és annak kell elismernünk – a feudális államalakulatokat is, akkor az említett kisebbségek egy része a második csoportba tartozik, hiszen évszázadokkal korábban meglevő, előző államiságukat a modern polgári államok létrejötte szüntette meg.

Meg kell említeni egy másik bizonytalansági tényezőt is az első csoportba tartozás értelmezésénél. Európában, ezen belül főként Közép- és Kelet-Európában a történészek, régészek gyakori vitatémája a nemzetek és nemzetiségek letelepedési időpontjának megállapítása valamely területen. A letelepedés időrendi elsőbbsége ugyan semmiféle előjogot nem jelenthet, ha a nemzetiségek viszonyát kiegyensúlyozott, korrekt nemzetiségpolitika szabályozza; ahol azonban ez hiányzik, a nacionalista törekvések rendszerint a történelmi prioritás dokumentumokkal nem kellően bizonyított – mind a tudományosság, mind a politikai etika szempontjából erősen kifogásolható – eszközéhez nyúlnak beolvasztási céljaik igazolására. A Capotorti-tanulmány kizárólag a jelen állapotokat vizsgáló, nem történelmi látásmódja az említett csoportosításban figyelmen kívül hagyja az elsődlegesség sok konfliktust okozó kérdését is.

Az előzőekben idézett ENSZ-tanulmány döntően jogi-politikai tudományi szemlélete miatt államon valószínűleg a mai politikai egységeket kell érteni, a jelenlegi határokkal; így a nyugat-európai állam nélküli etnikumok az első csoportba sorolandók, míg a második csoport a legújabb kor határváltozásait s olyan *nemzeti kisebbségek* kialakulásának eseteit kívánja átfogni, amelyeknek anyanemzetük (ill. anyaországuk) van. Ezek a nemzetrészek, nemzeti kisebbségek – bár számuk lényegesen kevesebb az állam nélküli etnikumokénál – Nyugat-Európában is megtalálhatók. (Ide soroljuk a dél-tiroli német ajkúakat, az ausztriai délszlávokat, magyarokat; Schleswig–Holstein dán-német vegyes lakosságát; vagy a később említendő sajátosságokkal a finnországi svédeket.)

A nemzetiség értelmű etnikum, ugyanúgy mint a nemzet: történelmi kategória. Mindkettő a társadalmi fejlődés terméke, akkor jön létre, amikor a termelőerők szétfeszítik a feudális kereteket, s megteremtik a tőkés társadalom fejlődésének alapjait, illetve annak az államnak a szükségességét, amely a legjobban megfelel a kapitalista fejlődés követelményeinek.

A mai polgári nemzeti állam a 18. század második felében, illetve a 19. században alakult ki Nyugat-Európában. Az árutermelés fokozódása, a tőkés tömegtermelés elterjedése, a tőkés piac kiterjedése következtében sokasodtak a gazdasági szálak, rendszeresebbekké és bonyolultabbá váltak az egyes tartományok és városok közötti gazdasági kapcsolatok, a termelőerők fejlődése fokozatosan túlnőtt a feudalizmus gazdasági-politikai keretein. Ez a folyamat végül is a feudális gazdasági és politikai egységek felszámolását, a kialakuló új, egységes nemzetgazdaságba történő beolvadását hozta magával.

Riccardo *Petrella* olasz történész és politológus A regionális kultúrák újjászületése Európában című művében a polgári nemzeti államok létrejöttét Nyugat-Európában a *központ* és *periféria* harcaként ábrázolja.² A kiindulópont mindig a központ (egy város, nép, társadalmi csoport), amely sajátos, centralizáló szervezeti formával megerősíti magát, s fokozatosan kiterjeszti befolyását és tevékenységi körét a környező térségekre és csoportokra. Kiterjedésének határát belső és külső tényezők szabják meg:

- saját mozgósító és ellenőrző ereje,
- az alávetett vagy integrált térségek ellenállása,
- más lehetséges új központok ellenállása, amelyek rajta kívül jöttek létre.³

A központ és az alávetett csoportok és térségek – a periféria – viszonya igen sokféle formát ölthet: a gazdasági, politikai, kulturális különbség s viszonylagos önállóság túrésától a teljes egységesülés és azonosulás követeléséig. *Petrella* az utóbbi magatartást tartja a születő tőkés államok többsége jellemző sajátjának. Ezek az államok véleménye szerint a sokféleséget, a változatosságot csak annyira tűrték el, amennyire az a központban jelentkezett és ellenőrizhető volt; a periférián megjelenő eltérő magatartásra mint felszámolandó veszélyforrásra tekintettek. Hogy ezt könnyebben megtehessek, a periféria különbségét minden esetben a visszahúzóval, a maradvánnyal s a fejletlennel azonosították. Ideológiájukban a beolvasztási törekvésekkel, az uralkodó értékek átvételével szembeni ellenállás a fejlődésre való alkalmatlanság bizonyítéka, a civilizációban való részvétel visszautasításával egyenlő.⁴

² *Petrella, Riccardo* 1978.

³ *Petrella, Riccardo* 1978. 41.

⁴ *Petrella, Riccardo* 1978. 42–44.

Bár Petrella érvelése sok valós elemet tartalmaz, különösen ami a központosítás felépítményi (kulturális, jogi stb.) következményeit és megvalósulási formáit, módszereit illeti; szemlélete azonban az egyes országokra vonatkozóan nem kellően differenciált, s mellőzi azt a tényt, hogy a nyugat-európai burzsoá nemzeti államok kialakulása mégis a kapitalizmus fejlődésének szükségszerű fázisa volt. Bár formálódásukat hódító háborúk, területfoglalások és más erőszakos katonai-politikai cselekmények kísérték, a középkor apró fejedelemségeinek Európájával szemben a területileg megnagyobbodott, centralizált polgári államok létrejötte alapvető haladó történelmi folyamat volt.

A középkori gazdasági-politikai partikularizmus meghaladása azonban csak Nyugat-Európában mutat többé-kevésbé egyenes vonalú mozgást; a közép- és kelet-európai fejlődés sajátosságaival elkülönült a nyugat-európai-tól: Kelet-Európában újra megerősödött a helyi nemesi-földesúri hatalom, kialakult a feudalizmus kései formája, amely inkább őrizte a partikuláris érdekeket, mintsem felszámolta azokat.

Nyugat-Európa a társadalmi-gazdasági fejlődésben jelentősen megelőzte Kelet-Európát. Gyorsabban fejlődött az ipar, dinamikusabban, feudális béklyóktól mentesen bontakozott ki a kapitalizálódás. Ez az alapvető különbség megmutatkozott a nemzeti és a kisebbségi kérdés alakulásában is.

Kelet-Európában, ahol a polgári demokratikus forradalmak erősen megkésve, csak 1905 után zajlottak le, nagy, soknemzetiségű államok jöttek létre, amelyekben egy-egy uralkodó nemzet tartotta elnyomása alatt az itt élő népek többségét. A gyenge és ellentmondásos tőkés fejlődés, a terület etnikai tarkasága, az uralkodó nemzetek erőszakos asszimilációs törekvései következtében a nemzeti kérdés itt történelmileg meghatározó jelentőségűvé vált. A 19. század Kelet-Európájában a korszak „alapvető politikai problémája a nemzeti kérdés, *a nemzeti mozgalmak és a felszabadító küzdelmek*” volt.⁵

A nyugat-európai nemzeti mozgalmak a klasszikus kapitalizmus időszakában, az olasz, majd a német egység megteremtésével 1871-ben nagyrészt sikerrel lezárultak. Az így létrejött – etnikailag a kelet-európainál homogénebb – államokban a nemzeti-nemzetiségi probléma jelentősége a

⁵ Arató Endre 1971. 13.

polgári demokratikus forradalmak győzelme után másodlagossá vált. A nyugat-európai kapitalizmust – jelentős kivételekkel (Írország, Baszkföld, Korzika stb.) ugyan – többnyire mégis az asszimiláció kevésbé szélsőséges módszerei, a nemzetiségi, kisebbségi küzdelem általában enyhébb formái, az integrációs típusú nemzeti fejlődés jellemezte.

A nyugat-európai fejlődés sem mentes azonban a helyenként éles nemzetiségi konfliktusoktól – amelyeket zömmel a többség-kisebbség eltérő gazdasági-társadalmi fejlettsége s az uralkodó nacionalizmusok erőszakos asszimilációs módszerei váltottak ki – vagy az önálló államiság megteremtésére irányuló függetlenségi harcoktól. A nyugat-európai nemzeti fejlődés is magával hozott véres területfoglaló háborúkat, a kisebbséglakta vagy vegyes lakosságú területeket vitató határkonfliktusokat. Az olasz és a német egység megteremtése mint a nemzeti önrendelkezés eszméjének egyik első sikeres megvalósulása a kontinensen ugyancsak arra bizonyíték, hogy a nemzeti fejlődés és ehhez kapcsolódva a modern állammá szerveződés kelet- és nyugat-európai jellemzői – a maguk sajátosságaival együtt – sok hasonlatosságot, rokon vonást is mutatnak.

A polgári államok létrejötte Nyugat-Európában sem jelenti nyelvileg, kulturálisan és tudatilag egységes nemzetek létrejöttét. Ez nemcsak a nyilvánvalóan több etnikumú vagy több nyelvű belga és svájci állam esetében történt így, hanem az olyan, koronként nem mindig több nemzetiségűnek tekintett államok esetében is, mint Nagy Britannia⁶ vagy Spanyolország⁷ illetve a sokáig a nemzeti államok modelljének tekintett Franciaország.⁸

⁶Engels Nagy-Britanniát említette a tökéletlen nemzeti beolvadás példaként, ahol a kelta származású kisebbségek – az íreken kívül a skótok és a walesiek – a brit állam létrejötte és a tért nyerő asszimiláció ellenére meg tudták őrizni több sajátosságukat. *Marx–Engels* 221.

⁷A spanyol állam és a spanyolországi kisebbségek történelmi viszonyának tisztázását Santiago Carillo a következőképpen sürgeti emigrációs éveiben: „Meg kell mutatni Spanyolország gyártott történelmének káros következményeit; a hamisítást, amely a katalán nemzeti kérdés történelmi előzményeinek figyelmen kívül hagyásában fejeződik ki, s azt akarja elhitetni, hogy a katolikus királyok az állami egységet megvalósítva egyszer s mindenkorra véget vetettek a nemzeti különbségeknek s sikerült Spanyolországból egységes nemzetet létrehozniuk. Ez nem igaz, nem lehet összekeverni az egységes állam megjelenését a nemzeti egységgel.” *Carillo, Santiago 1962. 72. Idézi Petrella, Riccardo 1978. 45.*

⁸A franciaországi kisebbségi kérdés egyik legjelentősebb szakértője, Robert Lafont megkülönbözteti a primer (vagy etnikai) és a szekunder (vagy politikai) nemzeteket.

Robert *Lafont* Franciaországra kidolgozott primer nemzetek (lényegében az etnikai kisebbségek) és szekunder nemzetek (a modern polgári nemzetek) fogalmát, azok egybekapcsolódását és szembenállását Nyugat-Európa legtöbb államára kiterjeszthetjük.⁹ Erre a nemzeti kettősségre más szerzők is rámutatnak: Guy *Héraud* lényegében nyelvi közösség értelemben használt etnikumokat mint objektív valóságot és akarati nemzeteket mint tisztán történelmi-politikai kategóriát különböztet meg.¹⁰ Sergio *Salvi* a modern „államnemzetekkel” szemben tíz „betiltott nemzetet” sorol fel, „olyan közösségeket, amelyek nem hozták létre területükön saját nemzeti államukat, vagy elvesztették azt”.¹¹ A kisebbségi kérdést egy-egy tájegység összefüggésében vizsgáló Riccardo *Petrella* perifériákat és központokat állít szembe. Földrajzi, történelmi, kulturális elemeket vegyítő osztályozása a mai nyugat-európai határoktól függetlenül öt fő kisebbségi térséget különböztet meg:

– a kelta népek által lakott tájegységeket a brit szigeteken és Franciaország nyugati partvidékén: Bretagne-t, Skóciát, Walest és Írországot,

– a Földközi-tenger nyugati medencéje körül élő, nagyfokú kulturális és részben történelmi fejlődési hasonlatosságot mutató újlatin nyelvű kisebbségeket és azok tájegységeit: Katalóniát, Okszitániát, Korzikát és Szardíniát,

– az Alpok íve mentén elhelyezkedő perifériális tájegységeket: a reto-románlakta Graubünden (Svájc) és Friul (Olaszország), a francialakta Valle d’Aosta (Olaszország) tartományt,

Leegyszerűsítve gondolatmenetét: az uralkodó francia etnikum a központosított állam segítségével a belső gyarmatosítás és az etnikai elidegenedés folyamatában hozta létre a francia politikai nemzetet, anélkül azonban, hogy a bretonok, elzásziak, korzikaiak, okszitánok, flamandok, baszkok, katalánok etnikai sajátosságait teljesen fel tudta volna számolni. *Lafont, Robert 1968. 39–78.* „Franciaország . . . Európának az a nemzeti állama, amely egyszerre a legnagyobb számú és legkülönbözőbb kisebbségeket foglalja magába . . . Jugoszlávia sem néz szembe ennyi különböző nyelvcsaláddal.” *Lafont, Robert 1973. 30.*

⁹ *Lafont, Robert 1967.* E művét az egyközpontú (unitarista) állam, a belső gyarmatosítás, a regionális öntudat és a célként megfogalmazott regionalista forradalom fogalmak ismertetésének, magyarázatának szenteli.

¹⁰ *Héraud, Guy 1968; Héraud, Guy 1974.*

¹¹ *Salvi, Sergio 1973. XVII.*

– a rajnai-lotharingiai „tengely” mentén és annak szélén elhelyezkedő, erős történelmi rokon vonásokat mutató négy tájegységet: Elzászt, Vallóniát, Flandriát és Frízföldet,

– a mind történelmi, mind kulturális szempontból egyedülálló egységet képező régiót: a Baszkföldet.¹²

Az elsődleges nemzet – másodlagos nemzet és a többi hasonló megkülönböztetéspár lényegében a német nyelvterületi, elsősorban herderi *etnikai nemzetfogalom* és a francia–angol típusú *területi nemzetfogalom* szembeállítása. A két nemzetszemlélet közötti különbséget Szűcs Jenő az európai nemzetté válás útjainak, társadalmi-politikai meghatározóinak eltéréséből vezeti le, hangsúlyozva azonban, hogy konkrét-történelmi megjelenésükben szétválasztásuk esetenként lehetetlen.¹³ Együttes létezésüket Arató Endre *Nagy-Britannia példáján s kelet-európai példákon mutatta be*,¹⁴ de a nyugat-európai nemzetté válás egész folyamatában és a térség kisebbségeinek mai nemzettudatában is zömmel fellelhető ez a dualitás.

A kisebbségeknek a többségi államba való integrálódása igen eltérő módon valósult meg térségenként és országonként. Észak-Európában, amely etnikailag homogénebb, a területi fejlődés szempontjából kiegyensúlyozottabb, politikai rendszerét tekintve hagyományosan liberálisabb volt, mint Dél-Európa, a kisebbségek beilleszkedése simább, problémamentesebb volt. Az integráció másként következett be az 1789-es forradalom utáni, erősen centralizált jakobinus államrendszerű Franciaországban, s másként a tökétes fejlődés politikailag, gazdaságilag decentralizáltabb típusát képviselő Nagy-Britanniában. Ismét egészen más a kantonoknak nagy döntéshozatali önállóságot biztosító szövetségi állam, Svájc esete.

A nyugat-európai kisebbségek politikai önállóságának, többnyire előző államiságának megszűnte nem jelentette ezeknek a közösségeknek azonnali és teljes integrálódását; különállásuk, sajátosságaik minden formájának felszámolását az új államban. *A Brit-szigeteken* Wales, Skócia és Írország meghódítását, majd a győztes Angliával való unióját nem követte a különállás minden jegyének megszűnte. Míg az 1536. évi angol–walesi unió

¹² Petrella, Riccardo 1978. 48–174.

¹³ Szűcs Jenő 1970. 19.

¹⁴ Arató Endre 1978. 279–322.

eredménye Wales csaknem teljes politikai beolvadása volt az angol államba, a társadalmi és a gazdasági asszimiláció csak a következő évszázadok – ellentmondásosan megvalósított – műve lett; a kulturális (nyelvi) s részben tudati különállás pedig napjainkig tény.

Az angol–skót állami egyesülést, Nagy-Britannia létrejöttét kimondó 1707-es Treaty of Union már – Walesszel szemben – bizonyos politikai, intézményi jellemzőket is meghagyott: az államvallásnak tekintett presbiteriánus vallás egyházi különállását, az európai kontinentális jogrendszerhez az angolnál közelebb álló skót jog és bírósági rendszer fennmaradását. A tőkés fejlődés ugyan, különösen Dél-Skóciában, megvalósította a csaknem teljes gazdasági integrációt, az anyanyelvi beolvadás – a közel 100 ezer gael anyanyelvűt kivéve – ténynek tekinthető; a skót önálló nemzettudat és a folyamatos nemzeti mozgalom erőteljesen jelen volt Skócia 18–19. századi történelmében.

Írország fejlődése, 1801. évi teljes politikai-intézményi beolvadása ellenére, jelentősen eltér Walesétől és Skóciáétól. Az angol nemzethez viszonyított nagyobb gazdasági-társadalmi fejlettségi különbség, a kezdetől erőteljesebb függetlenségi vágy, s az előbbiekkal sokban összefüggő, brutálisabb angol gyarmatosító módszerek okozták, hogy Írország sem gazdaságilag, sem politikailag nem tudott szervesen beilleszkedni az Egyesült Királyságba. Az önálló ír nemzettudat kelet-európai típusú és erősségű nemzeti mozgalommal párosult, és bár a nemzet egyik ismérve, a nyelv, az asszimiláció hatására fokozatosan visszaszorult, helyette a katolikus vallás vette át – az uralkodó nemzet anglikán egyházával szemben – az etnikai megkülönböztetés szerepét. Ezekből a tényekből következik, hogy míg Walesben és Skóciában a kisebbségi és regionális önállóság tudata mellett társadalmi méretekben kialakulhatott az átfogó *brit nemzeti tudat*, az íreknél a nemzeti ideológia e kettőssége nem lelhető fel.¹⁵

Nagy-Britanniához hasonlóan a *francia egységes állam* megteremtése is hódító háborúk és annexiók műve. A francia uralkodóház 13. századi, albigensek elleni hadjárata egy, saját egységes államiságot soha létre nem hozó, de virágzó kultúrájú, a franciánál fejlettebb latin népet, a provan-

¹⁵ A Brit-szigetek három kisebbségére vonatkozó összefoglaló munkák közül lásd: *Arató Endre* 1978. 13–213.; *Héraud, Guy* 1968. 165–174.; *Petrella, Riccardo* 1978. 48–78.; *Straka, Manfred* 1970. 97–129.

szálokat (okszitánokat) vonta Párizs fennhatósága alá. A nyelvi-kulturális különbségek Észak- és Dél-Franciaország között a 15. századig olyan nagyok voltak, hogy Provence lakói az északi területeket változatlanul külföldnek tekintették. Az 1539. évi királyi ediktum után, amely a franciát tette meg a királyság egyetlen hivatalos nyelvének, lassú nyelvi asszimiláció indult meg, amely kezdetben csak a provençe-i társadalom felső rétegeit érintette. Hasonlóan lassú és szűk körű volt a tudati beolvadás is, amelyet – szemben Angliával – nem tudott alátámasztani a gyors gazdasági növekedésre épülő társadalmi integráció. Provence, az ipari fejlődésben Angliától elmaradó Franciaországon belül, a 18. századig viszonylag önálló gazdasági életet élt.

Provence-től eltérően Bretagne a középkorban önálló államisággal rendelkezett, amit az 1532. évi Egyesülési Szerződés szüntetett meg. A jogilag Franciaország részévé váló tartománynak egészen az 1789-es forradalomig viszonylag széles körű önállósága volt, gazdasági kapcsolatai is elég lazák voltak Franciaországgal; ezzel szemben a nyelvi-tudati franciásodás elsősorban a breton nemesség és polgárság soraiban már a 16. századtól megindult.

Elzászt a harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai béke csatolta Franciaországhoz. A forradalomig fennmaradt a terület feudális vámkülönállása, régi közigazgatása; az annexió az elzászi német nyelvjárást és kultúrát is nagyrészt érintetlenül hagyta, a kétnyelvűség terjedése csak a felső rétegeket érintette.

Korzika 1768. évi meghódítása egy, a genovai uralmat követő, rövid életű önálló államiságnak vetett véget. A sziget Franciaországhoz való integrálódásának forradalom előtti története igen rövid, s ebben alapvetően különbözik a többi kisebbségi tájegységtől.

Az 1789. évi francia forradalom és az azt követő napóleoni háborúk döntő fordulatot hoztak a francia polgári nemzetállam és a francia politikai nemzettudat létrejöttében. Bár az erősen központosított és nyelvileg uniformizáló jakobinus állam kezdetben kiváltotta a kisebbségek feudális vezető rétegeinek ellenállását,¹⁶ de a hatására kibontakozó ipari fejlődéssel együtt társadalmi méretekben indította meg az integráció és a tudati asszimiláció folyamatát. A francia területi nemzettudat kialakulása azon-

¹⁶ Soboul, Albert 1971.

ban nem számolta fel teljesen a tájegységenként különböző erősségű regionális tudatot és a kisebbségek ma is fellelhető nyelvi-kulturális jellemzőit. Ezek fennmaradására épültek a 19. században induló, az írénél, a skótnál és a walesinél lényegesen gyengébb kisebbségi-regionális mozgalmak.¹⁷

Spanyolországban a nemzeti állam kialakulásának központja Kasztília, a legerősebb ibériai állam. 1482. évi unióját a katalánlakta Aragóniával lassan követte az egész katalán terület: Katalónia és Valencia állami különállásának megszűnése is. Ennek ellenére a három hercegség (Principat) a 17. század közepéig széles körű törvényhozási, pénzügyi és katonai autonómiát élvezett a központi kormánnyal szemben. Csak a többségi spanyol (kasztillán) nemzet kulturális asszimiláló hatása érződik, s az is – a brit és franciaországi példához hasonlóan – a katalán társadalom felső: nemesi, papi, polgári rétegeiben. A francia és spanyol állam között megkötött pireneusi szerződés (1659) Észak-Katalóniát (Roussillon) Franciaországnak, a nagyobb déli katalán területet Spanyolorzágnak ítélte. A 18. század elején az autonóm katalán kormány, a Generalitat felszámolásával, az egynyelvűsítést kimondó törvénnyel erősödött a spanyol állam központosító jellege. Az ily módon megszületett egységes spanyol állam a köztársaság rövid időszakától eltekintve, egészen Franco haláláig lényegében az egy állam egy nemzet elvét vallotta. Tény, hogy a katalánoknál is kialakult, elsősorban a közös gyarmati hódítások és Katalónia gyors 19. század végi gazdasági fejlődése hatására, egy a spanyollal közös hispániai tudat. A múlt századi romantikus nemzeti eszme terjedésével születő modern, önálló katalán nemzettudat többnyire *emellett, ezt kiegészítve* fejlődött ki, létezése azonban éppen olyan történelmi tény, mint az előbbié.

A katalánhoz hasonlóan a baszk is a spanyol–francia határ által kettévágott állam nélküli nemzet. A baszk nép által lakott területen a 16. századig önálló államként létezett a Navarrai Királyság, amelynek nagyobb, déli részét Spanyolország annektálta 1512-ben, északi része IV. (navarrai) Henrik trónra lépésével került Franciaországhoz. A politikai bekebelezés hosszú ideig nem érintette a baszk tartományok közigazgatási, törvény-

¹⁷ A franciaországi kisebbségi-regionális kérdésre vonatkozó átfogó munkák: *Héraud, Guy* 1968. 193–216.; *Petrella, Riccardo* 1978. 80–88., 103–109., 128–136.; *Straka, Manfred* 1970. 73–89., 174–179., 226–233., 338–348.

hozási, adószedési jogát; a feudális széttagoltságból eredő autonómia az etnikai különállást is erősítette, annak ellenére, hogy a baszk terület Spanyolországban négy, Franciaországban három tartományra oszlott. A spanyol központosító törekvések már a 18. századtól egyre határozottabban kibontakoztak, de a baszk tartományok politikai-intézményi különállását csak a 19. század második felében számolták fel teljesen. Elsősorban a hosszú ideig fennálló politikai autonómia és a baszk területnek a spanyol átlagtól fejlettebb gazdasági színvonala magyarázza, hogy a spanyolországi tőkés fejlődés által teremtett tényleges társadalmi-gazdasági összefonódás ellenére a baszk nemzeti öntudat és mozgalom ma is az egyik legerősebb Nyugat-Európában.¹⁸

Belgium helyzete több szempontból is különbözik az eddig felsorolt országokétól. Mindenekelőtt jellemzője a duális (flamand–vallon) nemzeti szerkezet, ha eltekintünk a Kelet-Belgiumban élő viszonylag csekély számú némettől. Sajátossága még, hogy 1830-ban egységes polgári államként jött létre, a területet csak németalföldi előtörténetében jellemezte tehát az a feudális széttagoltság és területi expanziós múlt, amely az előbb felsorolt országok középkori történelmét meghatározta. A belga állam létrejöttét politikai és vallási okok magyarázzák. Az 1815-ös bécsi kongresszuson az európai nagyhatalmak Franciaországgal szemben létre akartak hozni egy viszonylag erős ütközőállamot, a Németalföldi Királyságot. A protestáns Hollandiával való uniót azonban a többségében katolikus belga lakosság ellenezte, s az ellenállásban szerepet játszottak politikai és nyelvi szempontok is. (Az a körülmény például, hogy a vallonokon kívül a flamand felső rétegek is francia nyelvűek voltak.)

A nagyhatalmak londoni konferenciája 1830-ban a független és semleges Belgium létrehozása mellett döntött. Az egységes belga államon belül a vallon területek fejlettebb gazdasági és társadalmi szerkezete, s a hivatalos francia nyelvhasználat hamarosan erőteljes flamand emancipációs mozgalmat váltott ki. Ahogy fejlődött Flandria és módosultak a flamand–vallon gazdasági, demográfiai és politikai erőviszonyok, úgy fejlődött ki egy vallon ellenmozgalom is, amely különösen az utóbbi negyedszázadban – a nyelvi-kulturális terület kivételével – erősen védekező jelleget öltött. A

¹⁸ Lásd *Héraud, Guy* 1968. 217–224; *Contre les États . . .* 55–64., 75–88.; *Straka, Manfred* 1970. 61–72., 133–151.

flamand–vallon szembenállás az évtizedek során módosította az ország egész politikai intézményrendszerét; föderációs típusú területi beosztás jött létre; nemzetiségi (nyelvközösségi) alapon újjászerveződtek az ország politikai pártjai, gazdasági és kulturális élete.¹⁹

Svájc négy nyelvi közösség: a svájci németek, franciák, olaszok és rétorománok állama. Történelmi okok (a Habsburg, majd napóleoni fenyegetés hatására létrejött önkéntes szövetség; a megközelítően azonos gazdasági-társadalmi fejlettség következtében viszonylag zavarmentesen megvalósult politikai-gazdasági integráció stb.) következtében kialakult a négy nyelvi közösség egységes svájci tudata, amely kizárja, hogy őket a szó kelet-európai értelmében nemzetnek vagy nemzeti kisebbségnek tekintsük. A svájci németek, franciák, olaszok és rétorománok is rendelkeznek azonban meghatározott nemzeti jegyekkel: a nyelv és a kultúra közösségével, s a svájci nemzettudatot kiegészítő saját csoporttudattal. Nyilvánvaló a nyelvi közösségek nagyságrendi különbsége is: a lakosság kb. háromnegyedét kitevő német ajkúakkal szemben a rétorománok az összlakosság 0,7 százalékát teszik ki. A többség-kisebbség terminus használata itt, ha nem is teljesen problémamentes, számszerűleg mindenképpen indokolt.

A kérdést bonyolítja, hogy az ország területi beosztása nem esik egybe a nyelvi közösségek hatáiraival. A kantonok esetenként különböző nyelvi közösségeket magukba foglaló, nagy önállóságú történelmi alakulatok, amelyek laza szövetségéből vált Svájc a napóleoni invázió (1798) után modern, központi kormányzattal rendelkező állammá. Az 1848-ban véglegesített svájci szövetségi rendszer máig megőrizte a kantonok széles körű autonómiáját. A kisebbségi kérdés Svájcban nem a szövetség szintjén, hanem néhány vegyes lakosságú kantonban – a tényleges döntéshozatali központban – vetődik fel. (Pl. a berni kanton francia kisebbségének és Graubünden kanton rétoromán lakosságának problémája.) A berni kanton német többségének és francia kisebbségének konfliktusát az 1970-es évek közepén népszavazással oldották meg. 1978-ban megalakult az államszövetség 23. önálló kantonja: a francia nyelvű Jura. A rétoromán kérdés az előbbinél összetettebb. A Graubünden kanton lakosságának 23

¹⁹ A belgiumi flamand–vallon kérdésre vonatkozóan lásd *Héraud, Guy* 1968. 175–187.; *Petrella, Riccardo* 1978. 137–155.; *Rabushka, Alvin–Shepsle A., Kenneth* 1972. 95–105.

százalékát kitevő kisebbségnek nincsenek elszakadási szándékai. Az alig 40 ezer fős közösség problémája az elvándorlás és az asszimiláció gyorsuló üteme, helyzetüket csak súlyosbítja az egységes irodalmi nyelv hiánya.²⁰

A *nemzeti kisebbségek*, vagyis az anyanemzettel rendelkező nemzetrészek történelmi kialakulása és jellemzői alapvetően különböznek az állam nélküli etnikumokétól. Ezek a közösségek alkotják a nyugat-európai kisebbségek kevésbé elterjedt típusát, míg Kelet-Európában ma nemzeti-ségen többnyire nemzeti kisebbséget értünk.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Kelet-Európában is vannak állam nélküli etnikumok (pl. az NDK-beli szorbok), valamint az itt élő nemzeti kisebbségek is igen változatos csoportot alkotnak (pl. a szomszéd országokban élő magyarság számos történelmi és szociológiai jellemzőjében különbözik a mai magyarországi nemzetiségektől). Ezen kívül további sajátosságokat kölcsönöz az itt élő nemzeteknek, nemzetiségeknek például a közép-kelet-európai vagy a délkelet-európai történelmi-társadalmi fejlődés sok, zónánként eltérő vonása is. Ezek a különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy a nyugat- és kelet-európai kisebbségi jellemzők között – a már említett térségi sajátosságok ellenére, azokkal együtt – nincs merev határ.

A nemzeti kisebbségek nyugat-európai csekélyebb száma elsősorban azzal a ténnyel magyarázható, hogy itt a nemzeti államok kialakulása a német és az olasz egység megteremtésével a 19. század második felében lezárult. Az így létrejött államhatárok, ha nem is az etnikai elvet követték – innen az állam nélküli etnikumok (etnikai kisebbségek) problémája –, a politikai (ún. másodlagos, akarati) nemzetek határával nagyjában-egészében egybeestek, s kialakulásuk óta viszonylagos állandóságot mutattak.

A nyugat-európai nemzeti kisebbségek között meg kell különböztetnünk:

– a klasszikus, a kelet-európai típushoz hasonló kisebbségeket (dél-tiroli németek, trieszti szlovének, ausztriai délszlávok, schleswig–holsteini dán-német kisebbség);

²⁰ A svájci nemzettudat és kisebbségi kérdés vonatkozásában lásd: *Héraud, Guy* 1968. 251–263.; *Rabushka, Alvin–Shepsle A., Kenneth* 1972. 208–212.; *Contre les États . . .* 107–112., 121–128.

– a nemzeti kisebbség és az állam nélküli etnikum között határesetet képező kisebbségeket (finnországi svédek, Valle d’Aosta-i franciák, olaszországi albánok).

Történelmi kialakulásuk és nemzettudatuk alapján nem tekinthetjük nemzeti kisebbségnek a belgiumi vallonokat, a svájci olaszokat és franciákat, az elzásziakat stb., amelyek inkább önálló etnikumnak, nyelvi közösségnek minősíthetők.

Az első típushoz tartozó nemzeti kisebbségek többnyire az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer határváltozásai következtében kerültek új állami keretbe, illetve kisebbségi sorba. (Dél-Tirol, trieszti szlovének: 1918 Saint Germain-i szerződés; ausztriai délszlávok: 1918 Saint Germain-i szerződés, majd az 1955. évi Osztrák Államszerződés; a schleswigi dán-német kisebbség: 1920 versailles-i szerződés.) Általában erőteljes nemzeti tudat, viszonylag élénk önálló kulturális élet, az anyanemzettel fenntartott rendszeres, többnyire intézményes kapcsolat, a többségi nemzettel való teljes gazdasági és részben politikai integráltság jellemzi őket. A két világháború között a fasiszta német és olasz állam erőszakos beolvasztási politikát folytatott a nemzeti kisebbségekkel szemben; az asszimilációs törekvések egyes esetekben (pl. Dél-Tirol) 1945 után is folytatódtak.²¹

A második csoportba tartozó nemzeti kisebbségeknek, noha ugyancsak van anyanemzetük, illetve anyaországuk, a többségi nemzettel való kapcsolata sokkal régebbi keletű, mint az első típusba tartozóknak: általában több évszázados nemzeti együttélés jellemzi őket. Másik sajátosságuk, hogy az anyanemzetektől eltérő történelmi fejlődésen mentek át, általában a középkorban szakadtak ki etnikumukból (elvándorlás vagy annexió útján), amikor még ezek a közösségek nem szerveződtek modern polgári nemzetté. E tekintetben bizonyos hasonlóságokat mutatnak a mai magyarországi nemzetiségekkel.

A svédek bevándorlása Finnország nyugati partvidékére a 12. században kezdődött. Finnország függetlenné válásáig, 1917-ig – az orosz birodalmon belül is – a svédek az uralkodó kisebbség szerepét játszották az országban.

²¹ A nemzeti kisebbségek első típusára vonatkozó összefoglaló munkák: *Héraud, Guy* 1968. 224–235., 248–251.; *Straka, Manfred* 1970. 267–278., 318–328., 354–380., 470–483.

A függetlenség után is megmaradt számarányuknál nagyobb gazdasági, társadalmi, kulturális súlyuk.

A francia nyelvű Valle d'Aosta a korabeli svájci kantonokhoz hasonlítható önállósággal rendelkezett a 18. századig. Önállóságát előbb a savoyi hercegség számolta fel, majd 1860-ban került véglegesen Olaszországhoz.

A dél-olaszországi calabriai albánok is 1860-ban lettek az egységes Itália kisebbségeivé, történelmük azonban teljesen eltér a Valle d'Aosta-i franciáktól. A 15. században letelepítés, illetve önkéntes bevándorlás eredményeként kialakuló italo-albán közösség az egységes olasz állam megteremtéséig kiterjedt politikai autonómiával rendelkezett. Az anyanemzetnél fejlettebb kulturális szintjük következtében az olaszországi albánok fontos szerepet játszottak az albán nemzeti újjászületésben.

A nemzeti kisebbségek második csoportját összességében a többségi nemzettel való teljes gazdasági és társadalmi integráció és a tudati asszimiláció előrehaladott foka jellemzi, ami azonban nem zárja ki, különösen kulturális téren, az anyanemzettel való kapcsolat fennmaradását. Sajátosságai alapján ezek a kisebbségek a kelet-európai nagy létszámú, erős közösségi tudatú nemzetiségek és a nyugat-európai állam nélküli etnikumok között helyezhetők el.²²

A nemzetté válás nyugat-európai folyamatának jellemzőit áttekintve a következőket állapíthatjuk meg:

– A nemzeti államok kialakulása Európa nyugati felén hamarabb következett be, mint Keleten. A 19. századtól a nemzeti kérdés itt – bár jelen van mindenekelőtt a német és olasz egységküzdelmekben s a kisebbségi mozgalmakban is – a térség átlagában nem játszik olyan meghatározó szerepet, mint Kelet-Európában.

– A nyugat-európai nemzeti államok többségükben mint politikai és nem mint etnikai egységek jöttek létre. Kialakult a francia, brit, spanyol, belga és svájci nemzetfogalom, amely – különböző módon és mértékben – tükrözi az adott állam határain belül élő lakosság viszonylagos gazdasági-

²² A nemzeti kisebbségek második típusára vonatkozó művek. Finnországi svédek: *Héraud, Guy* 1968. 188–191.; *Straka, Manfred* 1970. 249–266.; *Kósa László* 1979. 69–76. A Valle d'Aosta-i franciák: *Héraud, Guy* 1968. 229–233.; *Straka, Manfred* 1970. 152–163.; *Contre les États...* 185–202. Az olaszországi albánok: *Héraud, Guy* 1968. 237–238.; *Niederhauser Emil* 1977. 127–131.; *Niederhauser Emil* 1978.

társadalmi integráltságát, évszázados közös történelmi, kulturális hagyományait és az ebből következő összetartozás-tudatot: *a területi-politikai nemzettudatot.*

– A létrejövő „másodlagos nemzetek” az integráció általában magas foka és az asszimiláció terjedése ellenére sem számolták fel teljesen létrejöttük alapelemeit, az *etnikumokat*, a nyelvi-kulturális-tudati sajátosságokat mutató közösségeket, Lafont meghatározásával a primer nemzeteket. Ezek a kisebbségek napjainkig a nyugat-európai nemzeti lét realitásai; politikai jelentkezésükben a nemzetiségi kérdés számos kelet-európai jellemzőjét megtaláljuk.

– A politikai nemzettudat és a kisebbségek önálló történelmi tudatának kapcsolata országonként, kisebbségenként különbözik. Más Svájcban, egy kezdettől polietnikumú szövetségi államban az olasz nyelvű kisebbség svájci tudata, s más az évszázadokig nemzeti államnak tekintett Spanyolországban például a baszkok spanyol nemzettudata. A kisebbségeknek az állammal való azonosulása általában erősebb Svájcban és Franciaországban, mint Nagy-Britanniában és Belgiumban, s kevésbé erős Spanyolországban. Mindemmellett tény, hogy a nyugat-európai kisebbségeket általában jellemzi a kettős tudat. Az országhoz kapcsolódó patriotizmusuk, politikai nemzettudatuk sok vonatkozásban a magyarországi nem magyar népek feudális, de még a 19. század első felében is fellelhető *hungarus* tudatához hasonlítható.²³

– A kisebbségi jellemzők erőssége a kisebbségek történelmi örökségétől függően különböző. Van, ahol a nyelv maradt meg (pl. a bretonok, okszitánok, frizek, walesiek esetében), van, ahol a szokások összefüggő rendszere (pl. Skócia és részben Baszkföld), van, ahol a vallás vette át a nemzeti megkülönböztető szerepet (pl. Írország). Általános törvényszerűség, hogy a kisebbségi különállási tudat:

a) erősebb ott, ahol több etnikai megkülönböztető jegy egybeesik. (Például a berni kanton francia kisebbsége különválása előtt nemcsak nyelvében, hanem katolikus vallásában is különbözött a protestáns német nyelvű többségtől. Skóciában hasonló összefüggés van a presbiteriánus

²³ Arató Endre a *hungarus* tudat hasonlatát a skót és walesi kisebbségekre vonatkozóan használta, de ez a jellemző a nyugat-európai állam nélküli etnikumok legtöbbszörre kiterjeszthető. *Arató Endre 1978. 285.*

vallás és a skót hagyományok között. Ennek jelentősége a szekularizációs folyamat ellenére továbbra is nagy.)

b) erősebb annál a kisebbségnél, amelyiknek már önálló államisága volt a polgári nemzetállam kialakulása előtt (pl. Baszkföld, Katalónia), vagy ahol az autonómia bizonyos jegyei az egyesítés után is tovább éltek (pl. Skócia); gyengébb annál a kisebbségnél, amelyik soha nem szerveződött önálló állammá (a rétorománok Svájcban és Olaszországban, az okszitánok Franciaországban).

c) erősebb ott, ahol a nemzeti vagy nemzetiségi jellegű különbségek gazdasági-társadalmi különbségekkel esnek egybe (Flandria, Vallónia); gyengébb ott, ahol a gazdasági-társadalmi fejlettség területileg kiegyensúlyozottabb (Svájc).

d) és a politikai nemzeti tudat (az országhoz kapcsolódó patriotizmus) többnyire egymással fordított arányban áll. A kisebbségi tudat általában erősebb ott, ahol az utóbbi viszonylag gyengébb (Spanyolország, Belgium, Nagy-Britannia), és gyengébb ott, ahol a politikai-területi nemzeti tudatnak nagyobb hagyományai vannak (Svájc, Franciaország).

– A nemzeti államok létrejötte után a nyugat-európai kisebbségek az ipar és a kereskedelem fejlődése révén egyre szervezettebben kapcsolódtak az országos piacokhoz. Betagozódásuk az állam egészének gazdasági életébe, amely a 17., illetve 18. században kezdődött, a 19. század végére már teljesnek mondható. A kisebbségek kétségtelenül élvezték a gazdasági fejlődéssel és az integrálódással járó előnyöket, hasonlóan részesültek a gyarmatokból származó jövedelmekből is. (Szemben például a kelet-európai nemzetiségekkel, amelyek ilyen – a nemzettudatot erősen formáló – előnyökből nem részesültek.)

A helyenként nagyarányú gazdasági növekedés ellenére sem tűnt el az a fejlettségi különbség, amely a többségi nemzet és a kisebbség kapcsolatát a tőkés termelés kezdetén többnyire jellemezte, sőt, úgy tűnik, hogy a kisebbséglakta területek viszonylagos elmaradottsága nyugat-európai méretekben konzerválódott, illetve újratermelődött (Skócia, Wales, Bretagne, Korzika, az okszitán nyelvű területek, Frízföld, Vallónia). Az utóbbinál a lemaradás az elmúlt évtizedek terméke, összefüggésben a politikai hatalom Flandriába való áthelyezésével. Három tájegység: Elzász, Katalónia és Baszkföld gazdasági fejlettsége éri el, vagy haladja meg az országos átlagot. Egyik régió sem tekinthető perifériának a szó gazdasági értelmében, ellen-

kezőleg: földrajzi helyzetüknél fogva mindhárom fontos kereskedelmi és közlekedési csomópont olyan államok, mint Spanyolország, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság határán. Ez a kivételes stratégiai fekvés részben magyarázza a többi kisebbségi tájegységtől eltérő gazdasági helyzetüket.

— A kisebbségek gazdasági-társadalmi fejlettsége, nyelvének, kultúrájának asszimiláltsági foka, államon belüli elismertségük, jogállásuk, számarányuk az összlakosságon belül, nemcsak az önálló kisebbségi történelmi tudat erősségét, hanem *formáját, jellegét* is meghatározza. Véleményünk szerint Nyugat-Európában nemzeti tudatról teljes egyértelműséggel csak a nemzeti kisebbségek (dél-tiroliak, ausztriai szlovének stb.), illetve az írek esetében beszélhetünk. Történelmi és mai szociológiai jellemzőik folytán már vitatható az „önálló nemzeti tudat” kifejezés használata a skótokra, baszkokra, katalánokra, walesiekre, flamandokra, vallonokra vonatkozóan. Itt a „nemzeti jellegű tudat” terminus esetleg pontosabban kifejezné a történelmi-társadalmi jellemzőkben mutatkozó *határesetet*. A több etnikum esetében a *kisebbségi (etnikai, regionális) tudat* elnevezés tűnik a helyénvalónak.

E közösségek létrejöttéről, jellemzőiről, főként nemzettudatuk sajátosságairól az előbbieken vázlatosan szóltunk. A következő fejezet azt kívánja részletesebben vizsgálni, mi jellemzi a nyugat-európai kisebbségi mozgalmakat.

2. A nyugat-európai kisebbségi (nyelvi-regionális) mozgalmak fontosabb jellemzői. Kelet-európai párhuzamok és különbségek

a) A kisebbségi újjászületési mozgalmak előtörténetének fő vonásai

A nyugat-európai kisebbségek öntudatra ébredése nem kizárólag a 20. század második felének problémája, sajátosságaik és jogaik védelmére indított mozgalmak a 18. századig vezethetők vissza. Kezdetben ezek a mozgalmak feudális jellegűek voltak (pl. a 18. század első felének skót unióellenes megmozdulásai vagy a breton, elzászi és provençe-i nemesség fellépése a francia forradalom centralizáló törekvéseivel szemben), ugyanis a kisebbségek vezető rétegeinek kiváltságait érzékenyen érintette a

feudális politikai és gazdasági autonómia felszámolása. A nyugat-európai kisebbségek politikai és egyéb mozgalmi így sokszor az elmaradott társadalmi viszonyok zászlóvivőivé lettek az elnyomó, bekebelező, de egy fejlettebb társadalmi szerkezetet és eszméket képviselő polgári állammal szemben. A 20. század második feléig e mozgalmak alapvető ellentmondása volt, hogy a kisebbségi jogok, a nemzeti egyenjogúság haladó eszméjét többnyire retrográd társadalmi-politikai koncepciókkal tárították.

A 19. században – részben az Európán végigvonuló romantikus hullám hatása alatt – a kisebbségi területeken is nagy számban alakultak a népművészetet és a népi kultúrát felkarolni kívánó művelődési társaságok, irodalmi mozgalmak, a helyi hagyományokat kutató csoportok. Nyomukban politikai szervezetek jöttek létre, például Breton Regionalista Unió, Baszk Nacionalista Párt, Skót Jogok Érvényesítésének Bizottsága stb. E mozgalmak látszólagos ellentmondása, hogy vezetői nemesek, polgárok, értelmiségiek voltak, tehát azokból a rétegekből kerültek ki, amelyeket a nyelvi és a tudati asszimiláció a leginkább érintett. Ideológiájuk a nemzeti újjászületési mozgalmak kelet-európai jellegzetességeihez hasonlóan igen sok misztikus, múltba forduló, a történelmet újraírni kívánó elemet tartalmazott: az ősiség hangoztatásától (a breton és baszk mozgalom), a kulturális fölényen át (az okszitán mozgalom: a Félibrige) a néhai történelmi nagyság (pl. a „Nagy-Frízöld”) gyakori visszaidézésig.

Más területen is fellelhető a párhuzamosság vagy a hasonlóság Kelet-Európával. Figyelemre méltó mindenekelőtt az időbeni egybeesés: a kelet-európai nemzeti mozgalmak és a nyugat-európai etnikumok politikai mozgalmi is a 19. századra teljeseznek ki. Lényegesen különbözik azonban a 20. századi történetük: a kelet-európai mozgalmak a balkáni népek felszabadító küzdelme és az első világháború utáni rendezés révén – ha ellentmondásosan és következetlenül is – a nemzeti-állami fejlődés irányába terelték az események menetét Közép- és Délkelet-Európában. Az önálló nemzeti államok kialakulásának *irányzata* ellenére a nemzeti önrendelkezés nem valósult meg maradéktalanul ebben a térségben sem; a legtöbb országban nagyszámú nemzetiségi lakosság él, néhány nemzetnek (pl. a magyarnak) jelentős kisebbségi diaszpórája van. Nyugat-Európában az ír függetlenség felemás megteremtésétől eltekintve ebben az időszakban a status quo erősödött meg; a nyelvi, kulturális, tudati asszimiláció

újabb hulláma következett, amellyel szemben csak a 20. század második felében, az 1960-as évektől bontakozott ki a kisebbségi, megújulási mozgalmak második, erősebb szakasza.

Az időbeni párhuzamosság mellett több azonos mozzanatot találunk a kelet- és nyugat-európai mozgalmak programjában, irányultságában és eszközeiben is. Erre a tartalmi párhuzamra a kelet-európai nemzeti kérdések hazai kutatói is felhívják a figyelmet.²⁴ *A kisebbségi megújulási mozgalom az etnikumok többségénél – amelyeknél nem következett be olyan végzetes mértékű nyelvi asszimiláció, mint a skótoknál és az íreknél – Kelet-Európához hasonlóan a nyelvi-kulturális területen vette kezdetét.* A bretonok, az okszitánok, a frízek, a baszkok, a walesiek stb. a kapitalizmus korában kulturális téren adtak először életjelt magukról: mozgalmaik az egységes irodalmi nyelv kialakítására, az anyanyelv valamilyen formájú oktatására, a közösség történelmi múltját bemutató, sorsproblémákat feszegető irodalom kialakítására irányultak.

Csak később, a 19. század végén jöttek létre a már kifejezetten politikai mozgalmak, amelyek célja nagyjából a területi (ritkábban a kulturális) autonómia megteremtése volt. Azoknál a kisebbségeknél, így az íreknél és a skótoknál, amelyeknél a nyelv és a kultúra másodlagos szerepet játszott, politikai és gazdasági követelések álltak előtérben. Ezek a mozgalmak kezdettől politizáltabbak voltak, mint a felsorolt, elsősorban kulturális jellegű, ún. kontinentális mozgalmak.

A 19. századi nyugat-európai kisebbségi mozgalmak fejlettségben és erőben elmaradtak a kelet-európaiak mögött. Volt azonban néhány olyan nyugat-európai etnikum – az *íreken kívül a skót, a baszk, a katalán és a walesi*, s bizonyos mértékben a *flamand*²⁵ –, amelynek mozgalma több kelet-európai nemzetenél sokoldalúbb vagy erőteljesebb volt. Ennek elle-

²⁴ „... a kulturális szakasz egyes fokozatai, a nemzeti nyelv megteremtése, művelése, a nemzeti irodalom, mint a nemzeti öntudatot elősegítő tényező, a francia és angol fejlődésben is megtalálható. Bizonyos nyugat-európai nemzetek esetében részben a kelet-európai mozgalmakkal párhuzamosan bontakoztak ki hasonlóak, példa erre az ír nemzet, de másoknál (flamandok vagy a baszkok stb.) jóformán napjainkban, szemünk láttára végbemenő jelenségről van szó.” *Niederhauser Emil 1977. 374.* A brit–kelet-európai párhuzamot vonja meg: *Arató Endre 1978. 214–348.*

²⁵ A flamand mozgalom sajátosságairól, az első világháborúig csaknem kizárólagos nyelvi jellegéről lásd: *Petrella, Riccardo 1978. 149–151.*; *Héraud, Guy 1968. 177–178.*

nére az ír kivételével a felsorolt kisebbségek fellépései nem vezettek el a nemzeti-állami függetlenséghez. Egyrészt azért nem, mert a nyugat-európai kisebbségek vezető osztályai gazdaságilag-társadalmilag szervezettebben összefonódtak az uralkodó nemzettel, másrészt azért nem, mert államaik bel- és külpolitikai tekintetben egyaránt stabilabbak, erősebbek voltak, mint a nagyobb társadalmi és nemzeti ellentétéktől feszített, gyengébb nemzetközi helyzetű kelet-európai soknemzetiségű birodalmak.

Az ír, a skót, a baszk, a katalán és a flamand újjászületési mozgalmakat céljaik, erejük, fejlettségük alapján nemzetinek, illetve nemzeti jellegűnek nevezhetjük, szemben az okszitánnal, a rétorománnal vagy a frízzel, amelyek máig sem teljesen megvalósult célja egy *nyelvi közösség* megteremtése, s a hozzá kapcsolódó *regionális tudat* társadalmi méretű újjáélesztése, megújítása. Ha nemzeti megújulási mozgalomnak nevezzük „a burzsoá nemzetté válásnak azokat a tudati tényezőit, elképzelésekben, programokban, forradalmak követeléseiben megfogalmazott igényeit, amelyek ezt az alapvető folyamatot elősegítik”,²⁶ az okszitánok, rétorománok, frízok stb. esetében valójában nem használhatjuk a nemzeti jelzőt, mivel ezeknek az etnikumoknak a polgári nemzetté válása máig sem következett be, s számarányuk, etnikai jegyeik vagy csoporttudatuk fejlettsége alapján valószínűtlen, hogy valaha is bekövetkezzék. A nyugat-európai kisebbségek második csoportja a 19. században *nyelvi, etnikai, regionális öntudatosulási folyamaton ment át, amely tartalmazza a nemzeti megújulási mozgalmak néhány elemét, mozzanatát, anélkül azonban, hogy irányjaiban, szintjében, nagyságrendjében azonos lenne velük.*

A nyugat-európai állam nélküli etnikumok újjászületési mozgalmainak történelmi különbségei újratemelődtek a 20. század második felének kisebbségi reneszánszában. Az etnikumok és mozgalmak fejlettségi, nagyságrendi eltérései miatt velük kapcsolatban nem használhatjuk összefoglalóan a nemzeti jelzőt, ezért az 1960-as évektől kibontakozó új fejlődési szakasz elemzésekor továbbra is a *kisebbség* elnevezésnél célszerű maradni.

²⁶ *Niederhauser Emil* 1977. 373.

b) Az 1960-as évektől kibontakozó kisebbségi mozgalmak

A nyugat-európai kisebbségi megújulási mozgalmak története a 20. század első felében gyökeresen különbözik a nemzeti önrendelkezés különböző fokozatait többnyire elért kelet-európaiakétól. A nyugat-európai fejlődés az önálló Írország létrejöttén kívül a területi-politikai nemzeteket erősítette meg az ún. primer nemzetek ellenében: a teljes gazdasági-politikai integráció s a fokozódó nyelvi-kulturális asszimiláció irányában hatott. A második világháború végétől, de különösen az 1960-as évek elejétől a nyugat-európai kisebbségek helyzetében több szempontból is fordulat állt be. Az új fejlődési szakasz, amely a nemzeti-nemzetiségi jellegű etnikai megújulási mozgalmak második hullámának, de mégis minőségileg új jelenségnek tekinthető, napjainkban is tart. Ebből következően a jelenség minden összetevőjét nem ismerjük, pontos történelmi helyét is kockázatos lenne még kijelölni. A rendelkezésre álló tények, ismeretek, értékelések alapján azonban már kirajzolódóban van az új fejlődési szakasz néhány fontosabb jellemzője.

Az 1960-as évektől kibontakozó nyugat-európai kisebbségi reneszánsz több okra vezethető vissza; kialakulásában külső nemzetközi és belső társadalmi-politikai tényezőknek egyaránt szerepük van.

A nemzetközi tényezők közül mindenekelőtt a *gyarmati rendszer felbomlását*, a harmadik világ országai függetlenségi küzdelmeinek sikeres megvalósítását kell megemlíteni.²⁷ A gyarmatok elvesztése két oldalról is hatott a kisebbségekre:

– Megszüntette azokat az előnyöket, amelyeknek, mint az előző fejezetben láttuk, nagy jelentőségük volt az uralkodó nemzethez való, Kelet-Európához viszonyítva sikeresebb gazdasági-politikai integráció megvalósításában; gyengítette a volt gyarmattartók nemzetközi helyzetét, csökkentette világpolitikai súlyukat, s ezzel is a politikai tudati integráció (egy gyarmattartó hatalomhoz való tartozás „presztízse”) ellenében hatott.

²⁷ A dekolonizáció és a kisebbségi-regionális mozgalmak általános összefüggéséről Jean-Marie Domenach véleményét lásd: *Unité nationale* . . . 611–629. Nagy-Britannia indiai és walesi, Franciaország algériai és elzászi nyelvi politikájának párhuzamairól lásd: *Person, Yves 1973b*; a skót-indiai, a skót-biafrai és a skót-ír párhuzamokról lásd: *Dalyell, Tam 1973*. 126–129., 189–190., 285–294.

– A függetlenné válás példává is lett a kisebbségek radikálisabb vezetőinek szemében. A radikális vezetők a gyarmatok és a kisebbségi tájegységek helyzetének néhány hasonló vonásából kiindulva (a gazdasági fejlettségi különbség, az erőszakos nyelvi asszimilációs politika, a hivatalos történetírás torzításai stb.), tudományosan nem helytállóan, *teljes vagy csaknem teljes azonosságot* állapítottak meg a gyarmati lakosság és a kisebbségek helyzetében. A szeparatista pártok a nemzeti felszabadító küzdelem eszméjét használták – történelmi összefüggéseiből kiragadva²⁸ –, de a dekolonizáció eszméjét mérsékeltébb formában az autonomista-regionalista irányzatok is magukévá tették. Robert Lafont franciaországi „belső kolonializmus” koncepciójának nagy visszhangja van az autonomista szervezetekben s néhány baloldali vagy szélsőbaloldali pártban, így a Francia Szocialista Párthoz tartozó PSU irányzatban.²⁹

A másik nemzetközi tényező, amely a politikai-területi nemzeti tudat gyengülése és a kisebbségi öntudat erősödése irányába hatott, a *nyugat-európai integrációs folyamat volt*. A nyugat-európai államoknak az 1950-es évek elejétől kibontakozó összefonódási folyamata elsősorban a gazdaság területén ért el tényleges eredményeket, de az Európai Közösségek államai az 1970-es években már megfogalmazták a nyugat-európai politikai unió-programját is. Tekintve az eddigi politikai összehangolódás ellentmondásosságát, az unió továbbra is csak lassú, az állami szuverenitást hosszú ideig nem megkérdőjelező, konföderációs típusú fejlődés eredménye lehet. Tény azonban, hogy a nyugat-európai integráció már eddig is erősítette a tőkés fejlődés nemzetek feletti (pontosabban: államok feletti) tendenciáit, s a jövőben ennek az irányzatnak a fokozódásával lehet számolni. Az államok feletti tendenciák visszahatnak az államon belül zajló folyamatokra (a politológia ezt az összefüggést a *szupranacionális* és az *infranacionális*

²⁸ Az Okszitán Nacionalista Párt főtitkára brosúrájában elveti a „belső gyarmatosítás” fogalmát, és azt állítja, hogy a függetlenség előtti Algéria és Martinique lakói, valamint a skótok, dél-tiroliak és okszitánok „egyaránt a gyarmati rendszer részei”. Fontan, François 1970. 16.

²⁹ Lafont, Robert 1968; Lafont, Robert 1967 belső gyarmatosításról beszél. Ennek a témának szenteli 1971. decemberi különszámát a szocialista irányzatú PSU folyóirata is: *Colonialisme intérieur*... Bár a „belső” jelző itt enyhítő szerepet játszik, a „gyarmatosítás” változatlanul túlzó, torzítva tükrözi a franciaországi kisebbségek tényleges helyzetét.

irányzatok kölcsönhatásának nevezi), erősíthetnek vagy gyengíthetnek bizonyos jelenségeket.³⁰

Az Európai Közösségek léte erősítette a nyugat-európai kisebbségi mozgalmakat, főként azok föderalista szárnyát, amely a kisebbségi problémák megoldását elsősorban vagy kizárólag a politikai unió megvalósításától várja. Az integráció erősítő hatása elsősorban gazdasági téren jelentkezett, például a határ menti, részben kisebbséglakta területek (Elszász, Valle d'Aosta, Schleswig, Franciaország–Vallónia, Hollandia–Flandria) inter-regionális kapcsolatainak fejlődésében, de a politika területén is találunk néhány államok feletti jelenséggel. (Például az Európai Közösségek strasbourg-i parlamentjében az utóbbi években többször felvetődött a franciaországi kisebbségek helyzete. A nyugat-európai országok többségét átfogó Európa Tanács rendszeresen jelentéseket vitat meg a térség kisebbségeinek helyzetéről.)³¹ Az 1979. évi közvetlen európai parlamenti választások előtt felvetődött a nyugat-európai (zömmel kisebbséglakta) tájegységek képviselőjének gondolata is, ami azonban néhány állam, elsősorban Franciaország határozott ellenállásába ütközött.³² Mindezek ellenére az államokkal szembeni ún. tájegységek Európája a föderalista irányzatú kisebbségi mozgalom egyik fő célja maradt.³³

A kisebbségi megújulási mozgalmak második hullámának *belső társadalmi-politikai okai* a nemzetköziekkel egyidejűleg és azonos irányban hatottak. Itt mindenekelőtt a többségüket ma jellemző gazdasági-társadalmi periféria-helyzetről, a közigazgatási decentralizációról mint a demokratizálódás követelményéről és az ipari társadalom civilizációs vál-

³⁰ A nyugat-európai integrációs folyamat és a kisebbségi öntudatosulás általános összefüggéseiről lásd Jean-Marie Domenach véleményét: *Unité nationale* . . . 611–629.; *Petrella, Riccardo* 1978. 293–312.; *Dalyell, Tam* 1973. 49–51., 120–123.

³¹ Az Európa Tanács kisebbségvédelmi szerepéről lásd *Modeen, Tore* 1969. 121–131.

³² Az európai parlamenten belüli közvetlen regionális képviselővel kapcsolatban a francia álláspontot Bonnet belügyminiszter fejtette ki. „A nemzeti kereteket nem lehet a szavazásmóddal megváltoztatni . . . Ahogy nem akar a kormány breton, korzikai vagy okszitán képviselőket, ugyanúgy nem akar flamand, walesi, bajor vagy szicíliai képviselőket.” A *Le Monde* 1977. június 23-i száma alapján idézi *Petrella, Riccardo* 1978. 18.

³³ A tájegységek Európájáról lásd *Contre les États* . . . 9–15.; *Héraud, Guy* 1974. 273–284.

ságáról, kulturális megújulási igényéről mint általánosan ható tényezőről kell szólni.

Már az előző fejezetben említettük, hogy a nyugat-európai kisebbségek által lakott területek, régiók túlnyomó része *gazdaságilag-társadalmilag elmaradottabb* az országos átlagnál. Viszonylagos fejletlenségüket különböző politikai irányzatú elemzések egyaránt tényként mutatják ki.³⁴ Egy nemzetileg homogén ország különböző területeinek eltérő fejlettsége társadalmi feszültséget okozhat az adott államon belül; de a gazdasági-szociális problémát súlyosbítja, ha az említett különbségek nemzeti vagy etnikai különbségekkel esnek egybe. A fejlettségi különbségek szükségszerűen élezik a kisebbségi kérdést, s növelik az etnikai mozgalmak össztársadalmi gondok iránti érzékenységét.

A másik tényező, amely elősegíti a szociális és a nemzetiségi szempontok találkozását, szorosabb összefonódását ezekben a mozgalmakban: a kisebbségek társadalmi összetétele. A nyugat-európai etnikumokat az országos átlaghoz (vagy a többségi nemzethez) viszonyítva elmaradott, torz társadalmi szerkezet jellemzi. Összefoglaló szociológiai felmérések ezekről a közösségekről nem készültek, de az egyes etnikai jegyekről, például a *nyelvhasználatról* rendelkezésre álló elemzések, statisztikák³⁵ a kisebbségi nyelvhasználat népi, csaknem kizárólag az alsóbb osztályokat átfogó (többnyire paraszti, munkás, ritkábban kispolgári) jellegét bizonyítják. Az etnikai mozgalmak vezetői a róluk készült felmérések szerint az értelmiségiek, diákok, kis- és középpolgárok közül kerülnek ki.³⁶ Ennek az összetételnek kétségtelen szerepe van a kisebbségi mozgalmak később vizsgálandó haladó, baloldali irányultságában is.

A kisebbségi kérdés előtérbe kerülését a *közigazgatási decentralizálás*, a politikai-területi intézményrendszer demokratizálásának általános igénye is segítette. Nyugat-Európában az 1970-es évektől, elsősorban a baloldali pártok és szervezetek mind gyakrabban vetették fel a kialakult állami struktúra alapvető átalakításának szükségességét. Gazdasági, politikai, kul-

³⁴ Arató Endre 1978. 258–279.; Petrella, Riccardo 1978. 21–29.; Héraud, Guy 1968. 75–79.; Lafont, Robert 1967. 65–139.

³⁵ Petrella, Riccardo 1978. 210–214.; Verdoodt, Albert 1971; Rayside, D. M. 1977; Dulong, Renaud, 1975. 145–155.

³⁶ Beer, R. William 1978; Dulong, Renaud 1975. 94–97.

turális okok (az egyenlőtlen területi fejlődés, a helyi és a központi politikai erőviszonyok eltérései, a tájegységek történelmi és kulturális sajátosságai stb.) egyaránt szerepet játszottak abban, hogy erősödött a helyi-regionális gondok decentralizált megoldásának igénye: a tájegységek széles körű önállóságának s az ehhez szükséges intézményeknek és eszközöknek a követelése. A regionalizálás, illetve autonomizálás az 1970-es évektől egy sor nyugat-európai országban a politikai élet egyik fontos vagy központi kérdésévé vált, s országonként eltérő sajátosságokkal és formában a megvalósulás útjára lépett.

Olaszország 1970 óta regionális állam, tájegységeinek jelentős autonómiájával félúton van a központosított állam és a szövetségi állam között.

Belgium 1971-ben végrehajtott alkotmánymódosítása három kulturális közösséget (flamand, vallon, német) ismert el; négy nyelvi (nederlands, francia, német és brüsszeli) és három politikai-gazdasági (Flandria, Vallónia, Brüsszel) tájegységet hozott létre. Az érdekelt közösségek véleményeltérései miatt az alkotmányreformot nem teljesen ültették át a gyakorlatba, így Belgium ma alkotmányosan nem központosított állam, de a gyakorlatban még nem regionális.

Nagy-Britanniában a közigazgatási decentralizálás a walesi és a skót államtitkárság létrehozásával kezdődött, majd hatáskörük fokozatos bővítésével folytatódott az 1960-as és az 1970-es években. A gazdasági-politikai decentralizálás Skóciában összességében nagyobb mérvű volt, mint Walesben. Az 1974-ben megjelent Fehér Könyv a brit munkáspárti kormány autonómiajavaslatait tartalmazta. Eszerint Skócia önálló törvényhozó parlamentet és tartományi kormányt kapna; Wales is jogosult lenne egy autonóm gyűlés felállítására, de végrehajtó szerv nélkül. Hasonló gondolatot fogalmazott meg az 1978-ban előterjesztett skót és walesi önkormányzati törvényjavaslat, amelyről 1979-ben tartottak népszavazást. A népszavazás a nagyon korlátozott walesi önkormányzatot elvetette, a skót autonómia sem kapta meg a megvalósításához szükséges 40%-ot. Az ügy ismét a parlament elé került, amelynek időközben megváltozott, konzervatív többségűvé vált összetétele nem kedvez az önkormányzati törekvéseknek.

Spanyolországban Franco halála után, az általános demokratizálódási folyamat keretében 1977-ben, illetve 1978-ban fogadták el a tájegységek (Katalónia, Baszkföld, Galícia, Aragónia, Valencia) előzetes autonómiáját,

amelyet csekély módosítással az 1979. évi regionális önkormányzatról szóló népszavazás alkotmányosan is véglegesített.

Franciaországban az 1969. évi referendum elvetette de Gaulle regionális decentralizálási tervét. Ennek sikertelensége után, Georges Pompidou elnöksége idején, 1972-ben születtek meg a ma fennálló regionális intézmények: a korlátozott döntéshozatali jogkörrel rendelkező regionális gyűlések (Assemblées) és tanácsok (Conseils). Franciaországban a tájegységek tényleges hatáskörét nagymértékben korlátozza a központi hatalom, amely az országos politika alapegységének továbbra is a megyét (département) tekinti. Területi, szerkezeti felépítését tekintve Franciaország 1981-ig Nyugat-Európa egyik legközpontosítottabb állama volt. Az új francia kormány 1981 második felében mélyreható decentralizálási törvénytervezetet terjesztett elő, amely a helyi – elsősorban tájegységi – hatalom növelését célozta.

A *Német Szövetségi Köztársaság* 1949-ben föderatív államként jött létre. Szövetségi államformájában, tartományai (Länderjei) kiterjedt törvényhozó és végrehajtó jogkörében a nyugati megszálló hatalmak biztosítékot kívántak látni egy újabb, centralizált német nagyhatalom létrejötté ellen. Az NSZK-ban a kisszámú schleswigi dán lakosságtól és a frízektől eltekintve nincs kisebbségi kérdés. A szövetségi rendszer itt (hasonlóan az Egyesült Államokhoz és Brazíliához) történelmi, kulturális, társadalmi sajátosságokat fejez ki, s nem a nemzeti kérdés megoldásának eszközeül szolgál.

A felsorolt példák is mutatják, hogy Nyugat-Európában a regionalizálás és az autonomizálás gondolata és megvalósulási folyamata túlmutat a kisebbségi problematikán. Ugyanakkor szoros összefüggés is van a két jelenség között: a decentralizálás és a kisebbségi mozgalom erősítőleg hat egymásra elsősorban azokban a tájegységekben, ahol önálló etnikumok élnek (Katalónia, Wales, Elzász, Vallónia, Valle d'Aosta stb.). Az *állami decentralizálás*, s ennek révén a közigazgatás demokratizálása, valamint a *kisebbségi kérdés szoros összefüggése* különösen világosan mutatkozott meg 1968-ban Franciaországban,³⁷ de más országokban és más idő-

³⁷ „A májusi események magukban hordták az autonómia és az öngazgatás követelését, aminek a regionalisták csak örülhetnek, mert ők is a maximális autonómia és öngazgatás hívei” – írja Pierre Fougeyrollas. *Unité nationale*... 654.

szakokban a baloldal is lényegesnek tartotta kettőjük viszonyát kiemelni.³⁸

A napjainkban zajló kisebbségi-nemzetiségi megújulási mozgalmak kiváltó okai között, a már felsorolt gazdasági, társadalmi és politikai tényezőkhöz kívül tudatiak is vannak. Ezeket összefoglaló néven *civilizációs válságok*oknak nevezhetjük. Forrásuk megközelítően azonos, bár a kisebbségi kérdéssel foglalkozó polgári irodalom gyakran igen eltérő névvel: etnikai elidegenedés (aliénation ethnique), gyökértelenedés (déracinement) stb. jelöli.

Az etnikai elidegenedés csak egyik formája a modern társadalmak e sokat elemzett jelenségének. Csak az általános elidegenedéssel, az egyén elidegenedésével szoros összefüggésben ragadható meg. A termelőerők fejlődése Nyugat-Európában egyre nagyobb gazdasági egységeket hoz létre, a nagy egységeken belül az emberek és csoportjaik szemében fokozott értéket nyernek az ún. emberi dimenziójú közösségek. A nemzetközi integrációs folyamat közepette a társadalmi tudatban paradox módon növekszik a gyakran már létében fenyegetett kis etnokulturális közösségek, az elsődleges nemzetek jelentősége. Ez a folyamat gyakran a klasszikus nemzeti állam eszméjének válságával párhuzamban bontakozik ki.³⁹

A nagyfokú városiasodás, a folyamatosan tért nyerő műszaki civilizáció a maga uniformizáló, egyneműsítő, szabványosító hatásával hol ösztönös, hol tudatos ellenállást vált ki: fokozza a sajátosságok, az eltérések, az eredetiség (a kisebbségek esetében az anyanyelv, a néprajzi és kulturális jellemzők stb.) igényét és értékét.⁴⁰ Az azonosság megtartásának, az

³⁸ *A nemzeti kérdés*... 103–117. A Francia Kommunista Párt álláspontját a *La Nouvelle Critique* 1975. novemberi „Nation-Régions” különszámának több tanulmánya – elsősorban *Breton, Émile 1975* – tartalmazza. A többi baloldali irányzat etnikai-regionalizálási elképzeléseire vonatkozóan lásd: *Crozier, Michel 1976; Lafont, Robert 1967. 210–250.; Saint-Laurent, Étienne de 1973.*

³⁹ *Gáll Ernő 1978. 56–66.; Hanák Péter 1978.*

⁴⁰ „A tömegesítés, a standardizálás... korában nem lenne-e bűncselekmény veszni hagyni azt a nyelvi és kulturális örökséget, amelyet meg lehetne menteni? Mert tanúsíthatom: van olyan, amit csak wolof nyelven lehet mondani vagy gondolni, s ami elveszne, ha a wolofot franciával vagy angollal helyettesítenénk. A két nyelv: az afrikai és az európai nem áll egymással szemben, hanem kiegészítik egymást” – írja Pierre Fougeyrollas. *Unité nationale*... 646.

etnikai, kulturális gyökerek feltárásának igénye gyakran azoknál a közösségeknél a legerősebb, amelyek az asszimilálódás előrehaladt szakaszában vannak. Az asszimiláció (vagy beolvadás) a nemzetiségkutatás nemzetközileg elfogadott, gyakori műszava. Az etnikai elidegenedés ennek a folyamatnak inkább társadalompszichológiai összetevőit helyezi előtérbe, míg a gyökértelenedés ugyanennek a jelenségnek irodalmi, költői képpel való megragadása. Bár az etnikai elidegenedés fogalom kidolgozói e folyamat politikai, gazdasági, népesedési, nyelvi-kulturális oldalát egyaránt számba veszik,⁴¹ a gyökértelenedés használói is történelmi és politikai meghatározottságot mutatnak ki,⁴² mégis mindkét fogalom elsősorban a *tudati, érzelmi asszimilációt* kívánja érzékeltetni, plasztikusabb formában kifejezni.

„A fejlett és elgépiesedett ipari civilizációk egyénének magánérzetét nem osztja a makrostrukturális közösségekhez való lazuló, formálissá váló hovatarozás; új, személyesen átélhető kisebb közösségeket keres, vagy a régiekhez, az elhagyottakhoz, elhanyagoltakhoz tér vissza — éppen az elidegenedés és az uniformizálás ellenszerét keresve.”⁴³ Ez a visszatérés a tudat szintjén egyszerre jelenti a nemzeti államok és a kisebbségek történelmének újragondolását, az addig szubkulturaként létező nemzetiségi kultúrák újrafelfedezését és megismertetését; a hagyományőrzést és az uralkodó politikai és kulturális értékek ellenzéki, haladó társadalmi platformról való elvetését. A mai nyugat-európai kisebbségi mozgalmak többségének ez az eszmei indíttatása.

Azok az okok, amelyek a nyugat-európai etnikai reneszánszt a 20. század második felében előidézték, nagyrészt meghatározták a megújulás társadalmi-politikai tartalmát, irányát is. A kisebbségek általában hátrányos gazdasági, szociális, művelődési helyzete; a túlzott hatalmi központossággal szemben az autonóm cselekvés igénye; az elgépiesedő társadalom, az uniformizáló kulturális felépítmény ellenében kibontakozó kontesztáció a kisebbségi mozgalmakat a baloldal természetes szövetségésévé

⁴¹ *Héraud, Guy* 1968. 55–82.; *Héraud, Guy* 1974. 61–83.

⁴² *Weil, Simone* 1949. 129–233. A szerző a bretonok, baszkok, korzikaiak, elzásziak gyökértelenedési folyamatát a francia hódítás és az évszázados erőszakos beolvasztási politika szoros következményeként írja le.

⁴³ *Hanák Péter* 1978.

tette. Míg a 19. század végének kisebbségi-regionális mozgalmait többnyire a misztikus múltba fordulás jellemezte, a mai mozgalmak többsége helyét a baloldalon keresi. A századunk utolsó évtizedeiben megerősödő regionalizmus nem új jelenség; *baloldalisága az újszerű*. Az okszitán irodalmi újjászületés, a Félibrige korában az okszitán írók franciaellenes revánsvágó verseket írtak, s nem vették észre szűkebb hazájuk fokozódó gazdasági elmaradottságát, az ipar csaknem teljes hiányát stb. „A néhai regionalizmus figyelmen kívül hagyta a romboló gazdasági tényezők természetét, s szűklátókörűen intézményi volt. A »földhöz való visszatérésről« és a »helyi szabadságjogokról« beszélt. A mai forradalmi regionalizmus csak másodlagosan vet fel intézményi szempontokat... Számára a lényeg a dekolonizáció” – határozta meg az okszitán mozgalom két szakaszának különbségét Robert Lafont.⁴⁴ Hasonló nézeteket vall a kisebbségi mozgalmak egészéről Pierre Maugué: „A baloldal annak mértékében, ahogy magáévá teszi a nemzeti eszmét, úgy foglalja el a burzsoázia 19. századi helyét, ... így közeledik egymáshoz az egyre inkább nemzeti normák szerint fejlődő szocializmus és a haladó nacionalizmus, amely tudatára ébred annak, hogy a nemzet csak szocialista típusú gazdasági keretben lehet sorsának ura.”⁴⁵

A nyugat-európai kommunista pártok esetenként bírálják a kisebbségi mozgalmak nacionalista vagy ultrabalos túlzásait (pl. a nemzeti felszabadítás, dekolonizáció stb. jelszavakat), ugyanakkor a kisebbségi követeléseket jórészt sajátjukénak vallják. Mivel a nemzeti-ségi kérdést országonként s nemritkán etnikumonként eltérő sajátosságok jellemzik, a kommunista pártok ezekből a sajátosságokból kiindulva fogalmazzák meg javaslatukat és programjukat. A *Spanyol Kommunista Párt* az illegális éveitől kezdődően Katalónia, Baszkföld és Galícia nemzeti autonómiája mellett lépett fel, megkülönböztetve ezt a fogalmat a nemzeti különbséget nem mutató területek (pl. Andalúzia) regionális autonómiájától.⁴⁶ *Nagy-Britannia Kommunista Pártja* támogatja Skócia és Wales népeinek önrendelkezési jogát, beleértve azt a jogot is, hogy független államot alakítsanak ki, ha e népek ezt akarják. A brit kommunisták

⁴⁴ *Unité nationale* ... 640–641.

⁴⁵ *Maugué, Pierre 1979*. 81.

⁴⁶ *A nemzeti kérdés* ... 113–114.

azonban az állami elkülönülést nem tekintik szükségszerűnek; az össztársadalmi érdekeket szem előtt tartó kívánatos fejlődést a skót és a walesi önkormányzati szervek kialakításában, a devolúciós program megvalósításában látják.⁴⁷ *Belgium Kommunista Pártja* a flamand és vallon közösség konfliktusának megoldását nem szűkíti le csak intézményi változtatásokra, hanem fontos helyet szán a regionalizálás következetes megvalósításának, illetve azon túllépve a föderatív rendszer megeremtésének.⁴⁸ A *Francia Kommunista Párt* a tájegységek demokratikus jogainak bővítéséért lép fel, de a franciaországi viszonyok között elveti a nemzeti autonómia gondolatát, mivel a bretont, az elzászit, a korzikait és az okszitánt *etnikumnak* vagy *regionális kultúrának*, s nem nemzetiségnek vagy kisebbségnek tekint. (Részletesebben lásd a következő fejezetet.) Az FKP elsősorban a franciaországi etnikumok kulturális jogait karolja fel (a kommunista képviselők javaslatot terjesztettek elő a breton, elzászi, okszitán és korzikai nyelv iskolai oktatására vonatkozóan), ezenkívül a franciaországi általános gazdasági és társadalmi válság összefüggésében vizsgálja a történelmi-kulturális sajátosságokkal rendelkező tájegységek egyedi problémáit is.⁴⁹

A nyugat-európai kisebbségi probléma újrajelentkezése a többi baloldali pártot és szervezetet is állásfoglalásra készítette. A szocialista és a szociáldemokrata pártok (pl. a Brit Munkáspárt, a Spanyol Szocialista Munkáspárt és a Francia Szocialista Párt) országaik konzervatív erőivel szemben a kisebbségek nyelvi, önkormányzati stb. követeléseinek egy-egy változatát képviselik.

Néhány szélsőbalos szervezet, például az anarchisták, maoisták, trockisták fellépése a kisebbségek oldalán politikailag sokkal kisebb súlyú. Franciaországban a *Quatrième Internationale* és a *Les Temps Modernes* című folyóiratok 1973-ban, a *Lutte de Classe* című trockista havilap 1975-ben különszámot szentelt a nyugat-európai etnikai kérdésnek.⁵⁰ Az

⁴⁷ *A nemzeti kérdés...* 114.; Pearce, Bert 1977.; Fedoszejev, P. N. 1974. 494–498.

⁴⁸ *A nemzeti kérdés...* 112–113.; Fedoszejev, P. N. 1974. 499–500.

⁴⁹ Casanova, Antoine 1975a; *Nation et luttes...* 241–266.; Perrier, Édouard 1975; *Culture occitane...*

⁵⁰ *Un problème régional...*; *Minorités nationales en France; Régionalisme, nationalisme...*

ultrabalos csoportok ideológiai hatása érzékelhető számos franciaországi kisebbségi mozgalom programjának tartalmában és nyelvezetében is.⁵¹ Néhány nemzetiségi szervezet (pl. az ETA és az IRA katonai szárnya, valamint a breton és a korzikai szélsőséges csoportok) anarchista-terrorista akciói is ugyanerről a befolyásról tanúskodnak.

Általános jellemző tehát, hogy a nyugat-európai baloldal támogatja az etnikai megújulás demokratikus igényeit. Más kérdés azonban az egyes baloldali pártok és a kisebbségi szervezetek viszonya. Az utóbbiak közül némelyik nemcsak, hogy nem rokonszenvez a baloddallal, hanem egyértelműen antiszocialista vagy antikommunista politikát folytat. Néhány kisebbségi párt (pl. a Skót Nacionalista Párt, a Baszk Nacionalista Párt és a flamand Volksunie) a konzervatív nacionalista polgárság hagyományos politikai szervezete.

Napjaink nyugat-európai kisebbségi mozgalmainak második jellemzője az, hogy általában olyan etnikumok nemzetiségi öntudatra ébredését célozzák, amelyek – részben az erőszakos beolvasztási politika, részben a többségi nemzettel való önkéntes azonosulás következtében – az asszimiláció viszonylag előrehaladott szakaszában vannak. „A 19. századi nemzetiségi mozgalom olyan elnyomott és feldarabolt nemzeteket fogott át, amelyek megőrizték identitásukat. E nemzetek harca felszabadulásukért és egységükért erőteljes népmozgalomra támaszkodott. Ezzel szemben a 20. század végén kibontakozó nemzetiségi mozgalom többnyire olyan nemzeteket érint, amelyek identitását gyakran veszély fenyegeti; amelyek nyelvi, tudati, gazdasági és kulturális elidegenedéstől szenvednek.”⁵²

Pierre *Maugué* francia politológus idézett megállapítása az állam nélküli etnikumokra vonatkozóan általában helytálló, bár közülük néhány mozgalom (a skót, a katalán, a flamand) erőteljes önálló történelmi tudatra és széles tömegbázisra támaszkodik. A többi etnikum (az elzászi, a breton, fríz, rétoromán, korzikai stb.) azonosságtudata, nyelvi-kulturális jellemzői az NDK-beli szorbokra vagy a mai Magyarország nemzetiségeire emlékeztetnek, jóllehet létrejöttük, településmódjuk stb. – főként az utóbbtól – igen különbözik. Vegyük például a magyarországi és franciaországi német nyelvű közösséget. Az elzásziak annexióval, a magyarországi németek

⁵¹ *Devès, Claude 1975.*

⁵² *Maugué, Pierre 1979. 31.*

bevándorlással kerültek jelenlegi állami keretükbe. Különbözik település-módjuk is: míg az elzásziak egy tájegységben összpontosulnak, kompakt településűek; a hazai németekre földrajzi szétszórtság, szórványállapot jellemző. Hasonló viszont helyzetükben az, hogy mindkét csoport egységes polgári nemzetük kialakulása előtt került jelenlegi állami keretébe; a többségi nemzettel több évszázados együttélés, erőteljes történelmi-érzelmi azonosulás, inkább kulturális közösségi, mint önálló politikai közösségi tudat jellemzi őket.

Hasonló párhuzamot találunk a többi nyugat-európai etnikum és a mai magyarországi nemzetiségek vagy az NDK-beli szorbok szociológiai, kulturális jellemzőiben is. A nyugat-európai *nemzeti kisebbségek* egy része (így a finnországi svédek, Valle d'Aosta-i franciák) a tudati azonosulás és a teljes kétnyelvűség tekintetében szintén közel áll az előbb említett két kelet-európai példához. A viszonylag újabb kialakulású nemzeti kisebbségek, például a dél-tiroliak, az ausztriai szlovének, ugyanakkor történelmi és társadalmi jellemzőik alapján a mai kelet-európai nemzetiségek (pl. a szomszédos országok magyar nemzetiségei, a jugoszláviai albánok, cseh-szlovákiai lengyelek stb.) általánosabb típusába sorolhatók.

A nyugat-európai kisebbségek sajátosságaiból következik, hogy mozgalmak fejlődésük jelenlegi szakaszában csak elvéve fogalmazzák meg az állami elkülönülés vagy a más államhoz való csatlakozás programját: *követeléseik többnyire nyelvi-kulturális jellegűek vagy az önkormányzat valamilyen változatának megvalósítását célozzák*. A kisebbségi igények, törekvések szemszögéből nézve a mai nyugat-európai etnikai mozgalmak három irányt képviselnek:

- a nyelvi-kulturális mozgalmak,
- az autonómia valamilyen formáját (s vele együtt a gazdasági és politikai egyenlőséget) megvalósítani kívánó mozgalmak,
- az elszakadást, állami elkülönülést követelő mozgalmak.

A nyelvi-kulturális mozgalmak

A nyelv a legtöbb nyugat-európai kisebbség esetében az etnikai különállás legfontosabb, bár nem egyedüli kritériuma. Az évszázados nyelvi asszimilációs politika általában az etnikai kisebbségek nyelvének erőteljes

térvesztését okozta: e nyelvek társadalmi tekintélye csökkent, a közéletből a magánéletbe, a városról falura szorultak, mindennapi használóik csaknem kizárólag az alsóbb társadalmi osztályokból, rétegekből tevődnek ki. Hivatalos elismertség híján vagy a kifejezett tiltás eredményeként ezek a nyelvek nem művelt, irodalmi formában, hanem dialektusokra szakadt tájnyelvként élnek az államnyelv mellett. A torz kétnyelvűség, a nyelvi funkciómegoszlás, a *diglossia* a térség etnikumait általában jellemzi, még többé-kevésbé azokat is — például a walesieket, rétorománokat, katalánokat, baszkokat —, amelyek nyelve ma már hivatalos elismerésben részesül. Bár nyelvi-kulturális szempontból a franciával szemben általában kisebbségi nyelvnek tekintik a belgiumi flamandot — többek között azért, mert a flamand és a francia nyelv tekintélykülönbsége az országon belül még mindig igen nagy —, a flamand közösség gazdasági, politikai és számbeli súlya, valamint a szomszédos Hollandia kulturális támasza következtében a *mai flamand nyelvre* nem jellemzőek az előbb általános érvénnyel elmondottak.

A nyugat-európai kisebbségi nyelvek státusa, jogi és politikai elismertsége igen különböző. *Franciaországban* nincs alkotmányos elismertségük, de egy 1951. évi törvény a „regionális nyelvek” heti néhány órás fakultatív oktatását irányozza elő, s lehetővé tesz számukra egy minimális rádió és televízió műsoridőt is. *Nagy-Britanniában* a walesi és a skót államtitkárság létrejötte óta a nyelvvédelmi törekvések hivatalos támogatást is kapnak, a kulturális magánkezdeményezések azonban változatlanul igen jelentősek. *Spanyolországban* 1977-ig a baszk és a katalán nyelvoktatás kizárólag magániskolák és alapítványok keretében folyt, s ezt az oktatási formát is csak a liberalizálás évének tekintett 1962-től engedélyezte a diktatúra. A baszk és a katalán nyelv helyzete az új spanyol alkotmány létrejöttével lényegesen megváltozott, miután a kisebbségi kultúrák kérdése az autonóm tájegységek hatáskörébe került. *Svájcban* a németet, a franciát, az olaszt és a rétorománt az ország *nemzeti* nyelvének; ezekből a németet, a franciát és az olaszt *hivatalos* nyelvnek is tekintik. A svájci állam erősen decentralizált, föderatív jellege miatt a tényleges nyelvi-kulturális feszültségek a vegyes lakosságú kantonokon belül jelentkeznek (pl. a már említett francia Jura-kérdés az 1960–1970-es években). *Finnországban* a svéd nyelv teljes alkotmányos egyenlőséget élvez a finnel, az önkormányzattal rendelkező Åland-szigeteken pedig svéd egynyelvűség van. *Hollandiában* 1955 óta

ismerik el a frízlakta területek kétnyelvűségét. *Belgiumban* a flamand nyelv emancipációja mint folyamat csak napjainkban fejeződött be. Az 1960-as években több nyelvi törvény született, amelyek betetőzője, megerősítője az 1970. decemberi regionális irányzatú alkotmánymódosítás volt, ami a gyakorlatban teljességgel még nem funkcionál. *Olaszországban* a rétoromán csoporthoz tartozó friulán nyelvnek nincs hivatalos elismertsége, többnyire magánszervezetek, kulturális egyletek támogatásával folyik oktatása; ezzel szemben a Valle d'Aosta-i francia nyelv, az olasszal egyenlő státussal, jogilag elismert.⁵³

Az anyanemzetek közelsége, diplomáciai és szellemi támogatása miatt a nemzeti kisebbségek helyzete a legtöbb esetben nyelvi-kulturális téren is kedvezőbb, mint az etnikai kisebbségeké. A nyugat-európai nemzeti kisebbségek jogállását többnyire államközi egyezmények, megállapodások rögzítik, ami elvben (de a gyakorlatban nem szükségszerűen) a védelem magasabb szintjét, erősebb biztosítékát jelenti. (Pl. az 1946. évi olasz-osztrák Dél-Tirol-egyezmény; az 1954. évi négyhatalmi Trieszt-egyezmény nyelvi-kulturális előírásai; az Ausztriában élő délszláv kisebbségeknek jogi garanciákat biztosító 1955. évi Osztrák Államszerződés; valamint az NSZK és a dán kormány 1955. évi közös kisebbségvédelmi nyilatkozata.)⁵⁴

A kisebbségek önkéntes művelődési egyesületei ott is jelen vannak, ahol nyelvük jogi-politikai státusa kielégítően rendezett (pl. Finnország, Svájc), a nyelvi-kulturális mozgalom azonban értelemszerűen erősebb ott, ahol a kisebbségi nyelvek helyzete jogilag nem kellően szabályozott (pl. Franciaország), vagy ahol az elvi rendezés gyakorlati megvalósítása körül viták folynak (Belgium). A nyelvi-kulturális mozgalom több irányban (irodalom, közoktatás, rádió-televízió, írott sajtó, a kulturális hagyományok feltárása stb.) és több síkon: a nyugat-európai szervezetek (Association Internationale pour la défense des langues menacées; Federal Union of European Nationalities), az országos szervezetek (pl. Défense et promotion des langues de France), valamint az egyes kisebbségi kulturális szervezetek keretében folyik. Néhány példa az utóbbiakra, bretonok: Emgleo Breiz, Fondation Culturelle Bretonne; elzásziak: Cercle René Shickelé; flamandok: Kulturraad voor Vlaanderen; friulánok: Società Filologica

⁵³ Falch, Jean 1973. 64–84.

⁵⁴ Részletesebben lásd: Modeen, Tore 1969. 82–84.; Joó Rudolf 1977b.

Friulana; frízek: Fryske Akademy; katalánok: Congrès de la Cultura Catalana; korzikaiak: Lingua Corsa; okszitánok: Institut d'Études Occitanes; walesiek: The Welsh Language Society (Cymdeithas yr Jaith Gymraeg).⁵⁵

Az autonomista mozgalmak

A nyelvi-kulturális törekvések a kisebbségi mozgalmaknak csak egyik irányát, válfaját alkotják. A kettő nem azonosítható egymással még azoknál a kisebbségeknél sem (pl. az elzásziaknál, rétorománoknál, okszitánoknál, friulánoknál), ahol a nyelv megőrzése, megújulása lett a kisebbségi mozgalmak első számú feladata. A nyugat-európai etnikai mozgalmak baloldali fordulatának éppen abban rejlik egyik magyarázata, hogy vezetői nagyobbrészt felismerték a kisebbségi kérdés társadalmi összefüggéseit; a 19. század megmozdulásaival szemben ráébredtek a nyelvi emancipáció és a társadalmi-politikai egyenjogúsítás kapcsolatára, a nyelvmegőrzés és a lakosságot megtartó kiegyensúlyozott területfejlesztés szoros összefüggésére. A múlt században is voltak autonomista elképzelések, ezeket azonban a szűk jogi-intézményi szempontok uralták, s nem a tájegység gazdasági, társadalmi fejlődésének, átalakulásának komplex – az előbbieket is magában foglaló – igénye.

A nyugat-európai területi decentralizálási törekvésekről részletesen a kisebbségi megújulást kiváltó okok között szoltunk. Négy ország: Nagy-Britannia, Spanyolország, Belgium és Franciaország esetében a területi decentralizálás elválaszthatatlan a kisebbségi-etnikai kérdéstől. A négy állam, szemben a föderatív Svájjal, egységes nemzeti államként jött létre; a decentralizálás nemzetiségi szempontokat követő különböző változatai csak az utóbbi két évtizedben nyertek jogi-politikai megfogalmazást. 1980-ig a kisebbségi autonómia teljesen csak Spanyolországban valósult meg: Katalóniában és a Baszkföldön; bizonyos elemei már létrejöttek a nyelvi körzetesítéssel Belgiumban, valamint a skót és a walesi államtitkárság létrehozásával Nagy-Britanniában is. Az 1972. évi franciaországi regionalizálás, amely nem adott tényleges hatáskört a tájegységeknek, a kisebbségi mozgalmak legszerényebb öngazgatási igényeit sem elégítette ki.

⁵⁵ *Héraud, Guy 1974. 307–319. Petrella, Riccardo 1978. 212–255.*

A kisebbségi-regionális mozgalmak Franciaországban, Nagy-Britanniában és Belgiumban továbbra is a központosító nemzeti államok ellen lépnek fel, amelyek a 19. századhoz képest ugyan sokat változtak; az etnikumok és a legtöbb baloldali párt megítélése szerint azonban továbbra is túlzott hatalmi koncentráció jellemzi őket. A célként megfogalmazott öngazgatásban a kisebbségek nemcsak az általános igényű demokratizálás és a hatékonyság növelésének lehetőségét látják (vagyis, hogy segítségével a felmerülő problémákat jelentkezésük szintjén tudnák megoldani), hanem a regionális hatalmat a sajátos kisebbségi érdekek kifejezőjének és biztosítékának is tekintik. Mivel ezek az érdekek egyaránt lehetnek gazdasági, politikai és nyelvi-kulturális természetűek, az autonomista mozgalmak a kisebbségi követelések integrálóként lépnek fel. Összegzőek abban az értelemben is, hogy kifejezik a kisebbségek tudatváltozásának fő tendenciáját a politikai-nemzeti tudat halványulásától a *regionális-etnikai tudat erősödése irányában*. Ez a mozgásirány a nyugat-európai nemzeti államok létrejöttét megelőző összefonódási folyamatok fordítottjának tűnik. (Az angol *devolution* szó kettős jelentése – hatalomátruházás és visszafejlődés – igen kifejező ebben az esetben.) Az eredmény azonban a 20. század végén nem lehet a 19. század előtti állapotok visszaállítás, többek között azért nem, mert a politikai-nemzeti eszmétől a kisebbségi tudat (*ethnisme* vagy *ethnicity*) felé haladásnak megvannak az ellenható tényezői is. Az eddigi és a jövőre előre vetíthető öngazgatási törekvések nem valamilyen feudális típusú etnikai szétszórtság és hatalmi elkülönülés, hanem a korszerű regionális vagy szövetségi formájú állami decentralizálás irányába hatnak.^{5 6}

A regionalista-autonomista mozgalmak, szemben a nyelvi-kulturálisokkal, egyértelműen *politikai jellegűek, a kisebbségek politikai képviselőjeként lépnek fel*. Erejük, tömegbázisuk néhány tájegységben számottevő politikai tényezővé avatja őket (pl. Belgiumban: Rassemblement Wallon, Volksunie; Katalóniában: Pacte Democratic per Catalunya; Baszkföldön: Partido Nacionalista Vasco; Dél-Tirolban: Südtiroler Volkspartei), más országokban s tájegységekben azonban marginális szerepet játszanak

^{5 6} Sugar, F. Peter 1976. 18–26.; Mackey F., William–Verdoodt, Albert 1975. 329–353.; Maugué, Pierre 1979. 131–150.

(Franciaországban, Korzikán: Action pour la Renaissance de la Corse; Bretagne: Union Démocratique Bretonne; Olaszország, Valle d'Aosta: Rassemblement Valdôtain).

A regionalista-autonomista pártok és szervezetek nemcsak nagyságrendjükben, hanem politikai irányzatukban is igen különböznek egymástól, ami meghatározza az országos pártokhoz való viszonyukat, az együttműködés lehetőségét és korlátait is. (Belgiumban a vallon szervezetek általában baloldalibbak a flamandoknál; Korzikán az Action pour la Renaissance de la Corse nevű haladó autonomista szervezet szemben áll az Unione di a Patria nevű szélsőjobboldali autonomista mozgalommal; a katalán autonomista pártok többsége bal vagy középbal irányzatú, a Baszk Nacionalista Párt erősen konzervatív, jobboldali stb.)⁵⁷

A szeparatista mozgalmak

Az elszakadást vagy az állami elkülönülést hirdető kisebbségi pártoknak a nyelvi-kulturális és az autonomista szervezetekhez viszonyítva nincs jelentős súlyuk Nyugat-Európában. Az etnikumok magas fokú gazdasági, politikai és tudati integráltsága következtében a teljes függetlenség gondolatának *ma* szinte jelentéktelen a vonzereje a kisebbségi közvéleményben.

Néhány tájegységben, például Skóciában és a Baszkföldön, a szeparatista programú pártok (a Skót Nacionalista Párt és az ETA) aktívabbak, illetve nagyobb tömegbefolyásúak, mint más hasonló nyugat-európai szervezet. Tömegbefolyásuk azonban itt is viszonylagos: a közvéleménykutatók, illetve a legutóbbi skóciai és baszkföldi népszavazás eredményei azt mutatják, hogy a baszkok és skótok túlnyomó többsége napjaink Nyugat-Európájában anakronizmusnak érezné tájegysége önálló állammá alakulását (még annak olyan átmeneti formájában is, mint a Skócia–Nagy-Britannia társulás).

A franciaországi breton, korzikai, okszitán szeparatista pártok az előbbiektől nem annyira ideológiájukban, mint inkább tömegerejükben különböznek. A franciaországi etnikumok nyelvi-kulturális és regionalista

⁵⁷ *Héraud, Guy* 1974. 307–319.; *Devès, Claude* 1975. 275–294.; *Verdoodt, Albert* 1973. 73–125.

szervezetei, a kétségtelenül fokozódó érdeklődés ellenére, még mindig nem mozdítanak meg jelentős tömegeket. Ebben a helyzetben a kisebbségi aktivisták egy része a nemzetiségi „ébresztést” szélsőséges akciókkal és mozgalmakkal próbálja siettetni. Az 1960-as évektől kezdődően néhány szeptatista párt (a Front de la Libération de la Bretagne, a Parti Nationaliste Occitan, a Ghjustizia Paolina) jött létre Franciaországban. Politikai szerepük csekély, csak anarchista-terrorista módszereik keltenek figyelmet; ez utóbbiak miatt többnyire törvényen kívül működnek.

Nem minősül szeptatista mozgalomnak a svájci berni kanton francia kisebbségének szervezete, a Rassemblement Jurassien, bár az 1950-es évek végétől folyamatos követelése volt a német többségű kantontól való elszakadás. A különválási mozgalom, amely 1978-ban *francia Jura* néven egy önálló kanton létrehozását eredményezte, nem volt szeptatista a szó hagyományos, államhatárokat érintő értelmében, inkább az államon belüli autonomista irányzatokhoz sorolható.

A *nemzeti kisebbségek* esetében a szeptatizmus egyben az anyanemzetekkel való egyesülést is jelenti. Észak-Írország esetében az ír nemzeti újraegyesítés hosszú távon az egyetlen lehetséges politikai alternatíva. Az északír egyesülési mozgalom tartalmi megítélésében ez az alapvető szempont. Néhány nemzeti kisebbségnél (a dániai németeknél, a finnországi svédeknel stb.) 1945 után nincs nyoma említésre méltó elszakadási törekvésnek. Más kisebbségek (pl. a dél-tiroliak, az ausztriai szlovének) szervezetei államuk asszimilációs politikája miatt időközönként anyanemzetük segítségét kérték. Ezek a megmozdulások — bár diplomáciai bonyodalmakat okoztak az érdekelt államok kapcsolatában — nem azonosíthatók a szeptatizmussal. A felsorolt nemzeti kisebbségek közvéleményében az elszakadást ma viszonylag kevesen támogatják.^{5 8}

^{5 8} Mackey F., William—Verdoodt, Albert 1975. 338—347.; Mangué, Pierre 1979. 159—170.; Verdoodt, Albert 1973. 145—157.

II. A NYUGAT-EURÓPAI KISEBBSÉGEK ELNEVEZÉSÉNEK, MEGHATÁROZÁSÁNAK ÉS OSZTÁLYOZÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

1. A lehetséges elnevezések és definíciók

Az előző fejezet fő vonásaiban kívánta érzékeltetni azt a történelmi, politikai és szociológiai változatosságot, amely a nyugat-európai kisebbségeket országonként és etnikumonként jellemzi. A felsorolt és elemzett példák is bizonyítják, hogy a nemzeti-nemzetiségi probléma Nyugat-Európában a konkrét esetektől függően igen eltérő formában jelenhet meg. Annak ellenére, hogy a nemzeti kérdés Európa nyugati felén mind a 19., mind a 20. században kisebb történelmi-politikai súlyt képviselt, mint Kelet-Európában, a *kisebbségi helyzetek, jellemzők változatosságában Nyugat-Európa nem marad el a kontinens másik felétől.*

Az igen változatos konkrét megjelenési formák (pl. a csoporttudat erőssége, az egyes objektív etnikai jegyek megléte vagy hiánya, a nyelvek és nyelvjáráások közötti, máig tisztázatlan különbségek stb.) nagyon megnehezítik e fejezet összegző és általánosító céljának megvalósítását; kérdésessé teszik egy egységes elnevezés és meghatározás lehetőségét. Néhány példával illusztrálva a gondot: milyen közös definíciója lehetséges a több mint ötmillió, erős önálló történelmi tudatú skót nemzetnek (melynél a nyelv elhanyagolható szerepet játszik), s az alig negyvenezer főt számláló, nyelvében és tudatában alcsoportokra tagolódó svájci rétoromán népnek? A nyelvi azonosságon kívül van-e más (történelmi, tudati stb.) tényező, amelynek alapján egy csoportba sorolhatnánk két olyan kisebbséget, mint a dél-tiroliak és az elzásziak? Önálló nyelv, s ennek alapján önálló etnikum-e az észak-olaszországi friulán, vagy csak mint dialektus, ún. tájnyelvi kultúra hordozója? Ha ez utóbbi, az olasz dialektusa-e vagy a rétorománé?

E nehézségek miatt hasznosabbnak és célszerűbbnek tűnik, ha ebben a fejezetben a szerző nem egy definíciót emel ki – bár a választástól teljesen

nem mentesülhet —, hanem a felhasznált irodalom alapján a nyugat-európai kisebbségekre vonatkozó különböző meghatározásokat, elnevezéseket ismerteti és rendszerezi.

Mivel elsősorban az ún. állam nélküli etnikumok, etnikai kisebbségek (és nem a nemzeti kisebbségek) elnevezése és meghatározása jelent problémát, ismertetésünk főként erre vonatkozik. Az idézett szerzők az általuk választott elnevezést többnyire magyarázzák, definiálják. Néhány jellemző terminust akkor is megemlítünk, ha azt nem követi rövid meghatározás, mert azt a szerző vagy műve egészében részletesen fejti ki, vagy a fogalmat annyira egyértelműnek ítéli meg, ami nem igényel külön magyarázatot.

Az állam nélküli etnikumokat összefoglalóan *nemzeteknek* nevezi Pierre Maugué és Sergio Salvi. Maugué nemzete: a nyelvi nemzet. „A nyelv . . . a nemzet legnyilvánvalóbb kritériuma” — írja Az állam-nemzet ellen című könyvében, miután megállapította, hogy „. . . azok a nemzetek, amelyek a 20. század elején függetlenné váltak, mindig vagy legalábbis eredetileg nyelvi közösséget alkottak”. A mai nyugat-európai etnikumoknak, nemzeteknek is a nyelv a lényegi meghatározója. „Azok a lakosságcsoportok, amelyek ma is nemzetekként nyilvánulnak meg (s'affirment comme nations), mind nyelvi közösséget alkotnak, vagy egy meghatározott nyelvel azonosíthatók.”¹ (Kiemelés: J. R.)

Az etatista nemzetfelfogással (definizione statalista) szemben Sergio Salvi is az etnikai nemzeteket tekinti a *valóságos nemzeteknek*. Bár A betiltott nemzetek című könyve bevezetőjében Sztálin nemzetmeghatározását alapvetően helyesnek tartja, a nemzet fő meghatározójának, Mauguéhoz hasonlóan, mégis a nyelvet tekinti. „A nyelv . . . az etnikum »szintetikus« jellemzője, a nemzeti közösség alapvető dimenziója” — írja. Salvi a nyugat-európai tényleges (etnikai) nemzetek közül azokat nevezi betiltottaknak, amelyek „nem hozták létre területükön saját nemzeti államukat, vagy elvesztették azt”. Ebből a megfogalmazásból kizárja az északír nemzeti kisebbségi problémát; s Korzikát, amelyet olasz nyelvi alapja miatt az olasz nemzet részének, nemzeti kisebbségnek tekint. Salvi tizenöt ún. betiltott nemzetet sorol fel, de könyve csak a tíz legnagyobbat ismerteti, az öt kisebbet (pl. a svájci rétorománokat, az észak-olaszországi ladinokat) csak megemlíti.²

¹ Maugué, Pierre 1979. 58., 64.

² Salvi, Sergio 1973. X., XVII., XVIII.

Arató Endre A nemzeti kérdés Nagy-Britanniában című munkájában elemezte az ír, a skót, a walesi *nemzetiségi* kérdést, illetve *nemzeti* mozgalmat a brit szigeteken, utalva a jelentős angolosodásra, a brit-skót, brit-walesi kettős nemzettudat problémájára.³ Ugyancsak a marxista nemzetfogalmat használja a brit szigetekre vonatkozóan Bert Pearce a Marxism Today skót és walesi problémát elemző különszámában. Pearce *nemzetiségi* kérdésként említi meg Nyugat-Európában a katalán, a baszk, a korzikai, a breton, a flamand és a vallon kérdést is.⁴ A leninizmus és a nemzeti kérdés korunkban című tanulmánykötet a fejlett tőkés országok *nemzeti* problémái között sorolja fel a skót, a walesi és az északír, valamint a belgiumi nyelvi-regionális kérdést, bár az utóbbinál nem a nemzet, hanem a flamand, vallon *közösség* kifejezést használja.⁵ A kapitalizmus és a nemzeti kérdés című tanulmány *nemzeti konfliktus* helyeként említi nemcsak Észak-Írországot, Skóciát, Walest, Katalóniát és Baszkföldet, hanem Flandriát és Vallóniát is; emellett a nyelvi hovatartozás szerint négy nemzetet (német, francia, olasz és rétoromán) különböztet meg Svájcban. A *Nagy Szovjet Enciklopédia* Franciaország lakosságának nemzetiségi összetételét ismertetve *nemzeti kisebbségeknek* nevezi az elzásziakat, a bretonokat, a korzikaiakat, s a csekélyebb számú flamandokat, baszkokat és katalánokat.⁶ Az *Új Magyar Lexikon* a nyugat-európai etnikai kisebbségekre általában a *nép* terminust vagy annak valamilyen összetételét (baszkok, vallonok: nép; bretonok: néptöredék; rétorománok: népcsoport; katalánok, skótok: törzslakosság stb.) használja.⁷

Robert Lafont Franciaországról című munkájában *elsődleges* és *másodlagos nemzeteket* különböztet meg, az etnikai és a politikai nemzetfogalom kettéválásának érzékeltetésére. A primer nemzetek az etnikai kisebbségek (állam nélküli etnikumok) tagjaiból állnak. Lafont meghatározásában az elsődleges nemzet „tartós történelmi jelenség, amelyet három tényező: a nyelv, a kultúra (civilizáció) és az öntudatos elit léte” határoz meg. Vele

³ Arató Endre 1978. 279–322.

⁴ Pearce, Bert 1977. 359–360.

⁵ Fedoszejev, P. N. 1974. 494–499.

⁶ *Kapitalizm i nacionalnij voprosz*; Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija 28. Moszkva 1978. 13.

⁷ *Új Magyar Lexikon*. Bp. 1960–1962. I. 254., 363.; IV. 61.; V. 563.; VI. 76., 596.

szemben a szekunder (politikai) nemzet nem etnikai, hanem „történelmi és érdekközösség”. Más nemzetekből születik vagy kiszakadással, bevándorlással (pl. az USA), vagy úgy, hogy az egyik alkotó etnikum nemzetiségét az államhatalom segítségével ráerőszakolja a többire (pl. Franciaország). Az így létrejövő másodlagos nemzet, a nemzetek nemzete (nation des nations).⁸ Claude Devès a franciaországi kisebbségi újjászületésről írt tanulmányában átveszi Lafont meghatározását, s a marxista terminológiára hivatkozva *nemzetiségi mozgalmaknak* nevezi a kisebbségek fellépését.⁹ A szocialista párti Pierre Fougeyrollas is flamand, vallon, breton stb. *nemzeti ségekről* beszél az Esprit című folyóirat regionális kérdéseknek szentelt kerekasztalvitájában. Számára a nemzetiség „olyan nép, amely potenciálisan nemzet, és amelyet a történelmi akadályok meggátoltak abban, hogy teljesen nemzeté váljon”.¹⁰ A Les Temps Modernes 1973. augusztus–szeptemberi különszáma a Nemzeti kisebbségek Franciaországban címet viseli. Yves Person bevezetője szerint a *nemzeti kisebbségek* „olyan kulturális egységek, amelyeknek nem sikerült nemzeti államokká alakulniuk, amelyeket elszakítottak nemzeti államaiktól, vagy amelyeknek felszámolták nemzeti államukat”.¹¹

William Petersen Lafont primer nemzetének értelmében használja az *alnemzet* (subnation) fogalmat az állam nélküli etnikumokra. A nyugat-európai alnemzetekről írt tanulmányában a következőképpen definiálja a kiválasztott fogalmat: „kisebb lakosságcsoport, nép, amelyet olyan többékevésbé változatlan jellemzők kapcsolnak össze, mint a közös származás, terület, történelem, nyelv, vallás, életmód és más sajátosságok, amelyekkel egy csoport tagjai születésüktől rendelkeznek”.¹²

A kelet- és nyugat-európai nemzetiségeket egy műben áttekintő, Az európai népcsoportok kézikönyve című osztrák tanulmánykötet már címében és a legtöbb tanulmányában a *népcsoport* (Volksgruppe) fogalmat használja. A bevezetőben adott meghatározás szerint – amelyet a szerkesztő, Straka az Európai Nemzetiségek Föderalista Szövetségének (Federal

⁸ Lafont, Robert 1968. 39–78.

⁹ Devès, Claude 1975. 238–239., 243.

¹⁰ Unité nationale . . . 655.

¹¹ Person, Yves 1973a. 10.

¹² Petersen, William 1975. 181.

Union of European Nationalities) alapszabályzatából kölcsönzött – a népcsoport: „népi közösség, amelynek olyan ismertetőjegyei vannak, mint a saját nyelv, kultúra vagy hagyományok. Hazájában nem alkot saját államot, vagy települése nemzetiségi államán kívül van (nemzeti kisebbség)”. Ez a terminus, mint a meghatározásból is kitűnik, „a nemzeti kisebbségeken kívül átfogja azokat a népi közösségeket is, amelyeket a szoros értelemben vett népcsoportokként (communautés ethniques, ethnical groups) szokás megjelölni, mint a baszkok, bretonok, ladinok, eszkimók stb.”.¹³

A Volksgruppe kifejezés a német nemzetiszocializmus időszakában erősen kompromittálódott. Ekkor a biológiai vagy vérségi alapon értelmezett nemzetet (Volk) egy, az államhatároktól független egységként fogták fel, s ehhez az egységhez viszonyítva a népcsoport szó *nemzetrészt* (egy kevésbé használt német kifejezéssel: Volksteil) értelmet kapott. Ez a kisebbségfelfogás ideológiai alapot biztosított a más államok belügyeibe való politikai beavatkozáshoz és az irredenta törekvésekhez. A népcsoport elnevezés hívei ma sokszor azért részesítik előnyben ezt a kifejezést, mert a nemzeti *kisebbség* (nationale Minderheit) terminust túlzottan állami szuverenitás centrikusnak, eleve lealacsonyítónak, lebecsülőnek érzik e csoportokra (pl. az ausztriai szlovénekre) vonatkozóan.¹⁴

Theodor *Veiter* osztrák jogász Egy nemzetközi népcsoportjog rendszere című munkájában szintén mint *néprészt* határozza meg a népcsoportot. A népcsoport Veiternél viszonylag széles fogalom: minden nemzeti és etnikai kisebbség beletartozik, amelyik „tudatában van saját etnikai közösségéhez való tartozásának”. A szerző a népcsoportot megkülönbözteti azoktól a nyelvi-etnikai közösségektől (kisebbségektől), amelyeknek sajátos objektív jegyeik vannak, de amelyeket nem jellemez az említett csoport-összetartozás tudata.¹⁵

Guy *Héraud* az Európa népei és nyelvei, az Etnikumok Európája, valamint Bevezetés az etnopolitikába című munkáiban megkülönbözteti egyrészt az etnikumokat és a politikai nemzeteket, valamint az állam nélküli etnikumokat és a nemzeti kisebbségeket. Az *etnikum* Héraud

¹³ *Straka, Manfred* 1970. 2.

¹⁴ Lásd *Tilkovszky Loránt* 1979.

¹⁵ *Veiter, Theodor* 1970. 29–30.

felfogásában a nép, az objektív etnikai jegyekkel felruházott természetes nemzet. Összetevői között a szerző felsorolja az etnotípust, a vallást, a történelmet, a földrajzi és gazdasági környezetet, mégis a hangsúlyt elsősorban a nyelvi tényezőre helyezi: az etnikum lényegét a *nyelvi közösség* adja. Az objektív valóságként jellemzett etnikummal szemben Héraud a politikai nemzetnek két típusát különbözteti meg: az akarati nemzetet (*nation de volonté*) és az állammal azonosított nemzetet (*État-Nation*). Az *akarati nemzet* szubjektív fogalom, érzelmi-tudati közösséget jelöl; az oksztánok objektív etnikai jegyeik ellenére mai tudatuk szerint többségükben a francia akarati nemzet részei. Az *államnemzet* az akarati nemzettel szemben már ismét objektív: Héraud valamely állam polgárainak összességét érti rajta, azok etnikai és tudati hovatartozásától függetlenül. Ily módon az etnikai nemzet, az akarati nemzet és a jogi nemzet hármását állítja fel, s rámutat a nemzetiség- (*nationalité, nationality, Nationalität*) fogalom használatának történelmi gyökerű bizonytalanságaira a nagy nyugati nyelvekben. Héraud helyesen állapítja meg, hogy az állami hovatartozást kifejező jogi nemzet lényege az *állampolgárság*, amelyet fogalmilag is (*citoyenneté, citizenship, Staatsangehörigkeit* vagy *Staatsbürgerschaft*) el kellene különíteni a tényleges nemzetiségtől. Héraud a három nemzetmeghatározásból vezeti le a kisebbség fogalmát. „Az államok térképe nem esik egybe a népek térképével, az eltérések hozzák létre a kisebbségeket” – írja. Ezeknek két fő csoportját: az *állam nélküli etnikumokat* és a *nemzeti kisebbségeket* különbözteti meg.¹⁶

Albert Soboul a franciaországi etnikai-regionális probléma történelmi kialakulását vizsgáló tanulmányában az *etnikum, regionális közösség* marxista meghatározására vállalkozik. Definíciója elemeiben sok hasonlóságot mutat a klasszikus marxista nemzetmeghatározással. Eszerint az etnikum: „a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúra egységében kifejeződő lelki alkat történelmileg létrejött állandó közössége”.¹⁷ A nyugat-európai állam nélküli etnikumok meghatározásában segítségünkre lehet a szovjet néprajztudós, Bromlej által javasolt megkülönböztetés is: a nemzetiség értelmű *etnikosz* és az etnikai-társadalmi szervezet jellegű *nem-*

¹⁶ Héraud, Guy 1968. 21. Lásd még Héraud, Guy 1974. 27–58.; Héraud, Guy 1973. 15–34.

¹⁷ Soboul, Albert 1975. 54.

zet. A különböző etnikosz csoportok összeolvadásából kialakuló új nemzet esetenként nemcsak alkotóelemeinek eltérő származástudatát őrzi meg, megmaradnak az etnikoszok jellemző vonásai is. Bromlej az észak-amerikai nemzetet és az ír, olasz, lengyel stb. bevándorló csoportokat említi példaként, de meghatározása a nyugat-európai állam nélküli etnikumok többségére is alkalmazható.¹⁸

Kővágó László Kisebbség-nemzetiség című munkájában a baszkokra, bretonokra, katalánokra és más nyugat-európai etnikumokra az *etnikai kisebbség* elnevezést javasolja, mint olyat, amely az ENSZ szóhasználatában is meghonosodott. A szerző egyben figyelmeztet az etnikum fogalom igen eltérő értelmezésére a szakirodalomban, amely a legszélesebb értelmű nyelvi-kulturális nemzettől a törzsi közösségeken és a *nemzetet megelőző szintet elért nemzetiségi közösségeken* át a faji kisebbség szinonimájáig terjed.¹⁹ Hasonlóan az *etnikai* és az *etnikai-nyelvi kisebbség* terminust használja a vizsgált közösségekre *Gáll Ernő*.²⁰ *Remo Faccani* olasz néprajztudós az 1980. évi II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián elhangzott előadásában az olaszországi kisebbségeket összefoglaló néven *etno-kulturális kisebbségeknek* nevezte. Ez az elnevezés a dél-tiroli német ajkúak, a Valle d'Aosta-i franciák, a trieszti szlovének, valamint az észak-olaszországi okszitánok, a dél-olaszországi albánok és katalánok *etnikai, kulturális és nyelvi jellemzőire* és nem kialakulásuk történelmi körülményeire összpontosít, így igen különböző kisebbségi helyzeteket mos terminológiailag egybe. Faccani ugyanakkor felhívja a figyelmet a dialektusok és az önálló nyelvek megkülönböztetésének jelentőségére a kisebbségmeghatározásban. Például a szárdot és a friulánt az irodalmi olasz nyelv egyik dialektusának nevezi, szemben Salvival, Héraud-val, Petrellával stb., akik egyiket vagy másikat, esetleg mindkettőt önálló nyelvnek s következőképp önálló etnikumnak tekintik. Faccani ezeket a közösségeket *tájnyelvi kisebbségeknek* nevezi.²¹

Riccardo *Petrella* A regionális kultúrák újjászületése Európában című könyvében a nyugat-európai tájegységek közül elsősorban az önálló etnikai

¹⁸ *Bromlej, Julian Vlagyimirovics* 1976. 161–195.

¹⁹ *Kővágó László* 1977. 63–66.

²⁰ *Gáll Ernő* 1978. 56–66.

²¹ *Faccani, Remo* 1981.

és kulturális jellemzőkkel elkülöníthető régiókat (Skócia, Wales, Korzika, Dél-Tirol, Baszkföld stb.) vizsgálja. E tájegységek lakossága magát tudatilag „különálló emberi, kulturális és történelmi térséghez tartozó”-nak érzi, szemben Toscana, Andalúzia, Rajna-Vesztfália és Normandia lakosságával, amelyeknél nem észlelhető „az egynemű kulturális térséghez és egy történelmileg meghatározott érdekközösséghez” való tartozás tudata.²²

A nyugat-európai kisebbségi kérdéssel foglalkozó szakértők egy része ezeket a közösségeket összefoglaló néven *nyelvi kisebbségeknek* nevezi. Otto Klineberg A többnemzetiségű társadalmak vizsgálata című tanulmányában jelzi, hogy a nemzet vagy nemzeti kisebbség kifejezés nehezen alkalmazható olyan esetben, amikor a különbségek döntően csak nyelvi vagy vallási jellegűek. Ezért javasolja a nyelvi kisebbség terminus használatát olyan bevándorló csoportokra, mint az USA-beli olaszok, lengyelek, németek, illetve „olyan régi európai közösségekre, mint a franciaországi bretonok, a spanyolországi baszkok, katalánok és az egyesült királyságbeli walesiek”.²³ Mackey is *nyelvi kisebbségnek* nevezi a frízeket, a belgiumi flamandokat, vallonokat és németeket, jelezve, hogy helyzetük államukon belül is különböző. A soknemzetiségű társadalmak jelenlegi irányzatai című tanulmánya bevezetőjében a nyelvet „az etnikai vagy nemzeti identitás legfontosabb elemének” nevezi, mivel szerinte a közlés mindenfajta társadalmi csoportosulás alapja. Értelmezésében így a nyelvi kisebbség lényegileg nem különíthető el az általánosabb nemzeti vagy etnikai kisebbségtől.²⁴ Vele szemben Tore Modeen már határozottan megkülönbözteti ezeket a fogalmakat. A nemzeti kisebbség meghatározása kapcsán megemlíti, hogy „a kulturális és nyelvi kapcsolatok mellett más szálak is léteznek (pl. a közös állampolgárság), amelyek az egyéneket összekötik. Egy kisebbség a közös érdekek alapján közelebb érezheti magát a többséghez, mint egy másik államban élő nyelvi és kulturális rokonához.” Modeen a nemzeti kisebbségek (dél-tiroliak, finnországi svédek, Észak- és Dél-Schleswig német-dán lakossága) megítélésénél fontosnak tartja a tudati tényezőt, a nemzeti rokonszenvet. Az elzásziak szerinte nem nemzeti, hanem *nyelvi kisebbséget* alkotnak, mert jóllehet többségükben német

²² Petrella, Riccardo 1978. 30–33.

²³ Klineberg, Otto 1975. 12.

²⁴ Mackey F., William 1975.

dialektust beszélnek, „nem tekintik magukat a német kulturális térség tagjainak”.²⁵ (A német kulturális térség kifejezés helyett pontosabb lenne véleményünk szerint a német nemzeti tudat hiányáról beszélni.)

A nemzetiségkutatás nyelvészológiai ágának képviselői a nyugat-európai kisebbségekről szólva a tárgyszerűbbnek és tudományosan pontosabbnak minősített *nyelvi csoport* vagy *nyelvi közösség* fogalmat részesítik előnyben. Joshua A. *Fishman* Nyelvészológia című könyvében e fogalom használatát a következőképpen indokolja: „A nyelvi közösség . . . semleges szó. Szemben más csoportjellemzőkkel ez a szó semmilyen különleges dimenziót nem foglal magában, nem több, mint egy jól meghatározott gyűjtőlap.”²⁶ Ezzel egybehangzó Albert *Verdoodt* érvelése is a nyelvi csoport kifejezés mellett Az emberi jogok védelme a többnyelvű államokban című munkájában. „Nem használjuk az etnikai csoport vagy nemzeti csoport terminust, mert ezek számos félreértésre adhatnak alkalmat. E fogalmak használói általában elismerik, hogy valamely nyelv fenntartása és fejlesztése képezi az etnikumok és a nemzetek legfontosabb problémáját.” Verdoodt – jóllehet nem használja a kisebbség fogalmát sem, annak másodlagos, pejoratív (szociológiai kisebbség) értelme miatt – elismeri, hogy vizsgálati köre „nagyobbrészt egybeesik a *nyelvi kisebbségek* védelmére vonatkozó kutatásokkal”.²⁷ (Kiemelés: J. R.)

Mint az előbbi áttekintésből is látható a *szakirodalom a nyugat-európai állam nélküli kis népeket a nemzettől a nyelvi csoportig terjedően igen különbözően nevezi, illetve határozza meg*. Ezeket az eltéréseket esetenként tényleges történelmi-szociológiai különbségek indokolják, vagy a eltérő tudományágak (történelem, jog, szociológia) sajátos igényei motiválják. Nagyon gyakran azonban a szóhasználat és definíció különbsége eltérő eszmerendszereket, ideológiai véleményeket vagy éppen politikai érdekeket tükröz. Jellemző például, hogy a polgári definíciók többsége aránytalanul nagy vagy kizárólagos szerepet tulajdonít a nyelvnek a kisebbségek meghatározásában.

Nem lehet célunk, hogy minden javasolt elnevezéssel és meghatározással kapcsolatban kifejtjük véleményünket; inkább a felsorolt fogalmak lehet-

²⁵ *Modeen, Tore* 1969. 17–19.

²⁶ *Fishman, A. Joshua* 1971. 43.

²⁷ *Verdoodt, Albert* 1973. 6.

séges közös jegyeit törekszünk megragadni. Az *etnikum* szó vagy annak valamelyik összetétele a legtöbb megnevezésben és definícióban szerepel, még azok is utalnak rá, akik a nyelvi kisebbség vagy nyelvi csoport fogalmat részesítik előnyben. (Ez utóbbiak átfogó használatát a sokoldalú valóságot leszűkítő értelmük s a jelentős skót, ír kivétel miatt eleve kizárjuk.)

Az etnikum számos lehetséges értelmezéséből „a nemzetet megelőző fejlettségi szintet elért közösség, nemzetiség”²⁸ meghatározás tűnik a nyugat-európai helyzetre leginkább alkalmazhatónak. Így etnikumnak tekintjük azokat a közösségeket (pl. skótokat, walesieket, baszkokat, katalánokat, vallonokat, flamandokat), amelyek már a nemzet legtöbb ismérével rendelkeznek; de azokat a csoportokat is (pl. frízeket, rétorománokat, okszitánokat), amelyeknél ilyen szintű fejlődés – a nagyságrend vagy a gyenge önálló történelmi tudat miatt – nemcsak eddig nem következett be, hanem a jövőben sem várható. A nyugat-európai etnikumok közös jellemzője, hogy a polgári nemzeti államok létrejötte óta nincs önálló államiságuk, így mai helyzetük politikai és jogi értelemben kisebbségi helyzet. A nyugat-európai állam nélküli etnikumokat más néven *etnikai kisebbségeknek* nevezhetjük.

A nyugat-európai kisebbségek másik fajtáját a *nemzeti kisebbségek* alkotják. Ezek meghatározása az előbbiekkal összehasonlítva problémamentesebb. Nemzeti kisebbségen a szakirodalom többnyire *nemzetrészt, valamely önálló államiságú nemzet más országban élő részét* érti. Néhány szerző, például Héraud és Modeen, a nemzeti kisebbségek és az etnikai (nyelvi) kisebbségek megkülönböztetésénél erőteljesen kiemeli a tudati tényezőt. Mindketten a dél-tiroli és az elzászi német ajkúak nemzettudatának különbségét említik példaként. Héraud szerint a dél-tiroliak olasz állampolgárok, az olasz jogi nemzet részei, de nagy többségükben az osztrák akarati nemzethez tartozónak érzik magukat; míg az elzásziak többségénél a nyelvi-etnikai különbség ellenére a jogi és akarati nemzethez tartozás ténye egybeesik. Matematikai formulával kifejezve: jogi nemzet = akarati nemzet + nemzeti kisebbség.²⁹ A nemzeti kisebbség egyik legfontosabb jellemzőjének Modeen is a *nemzeti érzést* (national

²⁸ Agajev meghatározását idézi Kővágó László 1977. 65.

²⁹ Héraud, Guy 1968. 24.

sympathy, nationale Gesinnung) tartja, amely esetenként az objektív nyelvi-kulturális tényezőknél is fontosabb lehet. Példaként az észak- és dél-schleswigi dán-német vegyes lakosságú területeket említi, ahol a nemzeti hovatartozást nem annyira a nyelvhasználat, mint a nemzeti rokonségnv dönti el.³⁰

A nyugat-európai nemzeti kisebbségek meghatározásánál tehát fokozott jelentősége van a nemzeti hovatartozás tudatának. A svájci németek és franciák, a franciaországi korzikaiak a nyelvi azonosság ellenére nagy többségükben nem érzik magukat a német, a francia és az olasz nemzet részének. Ez a tény a nyugat-európai fejlődés, más térségektől, így Kelet-Európától eltérő, fontos jellegzetessége.

A *kisebbség* fogalom a nemzethez és az etnikumhoz hasonlóan többértelmű. Használata először a jogi, mindenekelőtt a nemzetközi jogi nyelvzetben honosodott meg, később fokozatosan elterjedt a szociológiában és a politikai tudományokban is. Terjedésével párhuzamosan tudományáganként, nemegyszer szerzőnként differenciálódott jelentése. A többértelműséghez hozzájárult az a tény is, hogy a kisebbségi kérdés a második világháború után világkérdéssé vált. Az Európán kívüli térségek, elsősorban a fejlődő országok új típusú (nyelvi, etnikai, vallási, törzsi stb.) kisebbségi problémáinak jelentkezése a 20. század második felében a kisebbség többé-kevésbé egyértelműnek vélt fogalmának újrafogalmazását követelte a tudománytól.

Az univerzális meghatározásra irányuló próbálkozásokról, azok nehézségeiről, kudarcairól már szóltunk, mégis hasznos, ha ezek közül a definíciók közül néhányat összevetünk, s a bennük leggyakrabban előforduló ismérveket kiemeljük. A kisebbség legfontosabb *objektív* meghatározói eszerint:

- a kisebbség *számbelileg kevesebb*, mint a többség;
- olyan *állandó* nyelvi, etnikai, vallási *tulajdonságokkal* rendelkezik, amelyek megkülönböztetik a lakosság fennmaradó részétől;
- társadalmi-politikai helyzetét tekintve nem uralkodó csoport (non dominant group);

A kisebbségeket jellemző *szubjektív* tényező a *kisebbségi öntudat*. A kisebbség tudatában van különbözőségének, és ennek fenntartására törekszik.

³⁰ Modeen, Tore 1969. 22.

A kisebbség első és viszonylag legegyszerűbb ismertetőjele, hogy számbelíleg kevesebb, mint a többség. Számának ugyanakkor elégségesnek kell lennie ahhoz, hogy olyan állandó „makroközösség” legyen, amelynek „a társadalom egészéhez hasonló struktúrája, pl. munkamegosztása van”. Más megfogalmazás szerint a kisebbségnek „számbelíleg elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy meg tudja őrizni sajátosságait”.³¹

A másik kisebbségi ismérv, az állandó nyelvi, etnikai, vallási megkülönböztető jegy, néhány nyugat-európai kisebbség esetében már nem egyértelmű. Egyrészt nem találunk olyan tulajdonságot, amely minden kisebbséget egyformán jellemez: hol a nyelvi asszimiláció következett be csaknem teljesen, hol a szokások, a vallás stb. nem jelent megkülönböztetést a többségtől. Másrészt a nyelv és a nyelvjárás elkülönítésének bizonytalansága (pl. a korzikai-olasz, szárd-olasz, friulán-rétoromán viszonylatban) a leggyakoribb nyelvi ismérv minden esetben való biztos használhatóságát is kétségessé teszi. A nyugat-európai kisebbség meghatározása tehát nem szűkíthető le egyetlen objektív kisebbségi jellemzőre — Paul R. Brass megfogalmazásával jelképes referenciára —, e jegyek *kombinált alkalmazására* van szükség.³²

„A társadalmi-politikai helyzetét tekintve nem uralkodó csoport” megfogalmazás a kisebbségek státusára vonatkozik. Nyugat-Európában az uralkodó kisebbségre olyan történelmi példákat ismerünk, mint a finnországi svédek helyzete a cári fennhatóság idején vagy a belgiumi vallonoké az ország létrejöttét követő évtizedekben. Ma egyikük sem tekinthető uralkodó kisebbségnek, annak ellenére, hogy a svédek továbbra is megőrizték számarányuknál nagyobb kulturális, gazdasági, politikai súlyukat; a vallonok — a francia nyelv nemzetközi kisugárzása következtében — a flamandoknál sok szempontból szintén előnyösebb helyzetben vannak. A nyugat-európai kisebbségek nagy része ún. nem domináns csoport, e közösségek történelmi múltjuk, az országokon belüli mai számarányuk, társadalmi-kulturális jellemzőik, *kisebbségi voltuk* miatt általában a többséghez viszonyítva *hátrányos helyzetűek*. A hátrányos helyzet azonban nem jelent szükségszerűen tudatos diszkriminációs (pl. erőszakos beolvasztási) politikát, bár a kettő kapcsolódására Nyugat-Európa legújabb kori történelméből is

³¹ Brass, R. Paul 1975. 6.; Capotorti, Francesco 1977. 5.

³² Brass, R. Paul 1975. 4., 8.; Héraud, Guy 1974. 27–47.

számos példát idézhetünk. A hátrányos megkülönböztetést – szemben néhány szerző, például Charles Warley és Marvin Harris meghatározásával³³ – nem lehet a kisebbség általános ismérveként elfogadni.

A nyugat-európai kisebbségek, mindenekelőtt az állam nélküli etnikumok önálló tudatának különböző szintjéről, az őket jellemző kettős tudatról az előzőekben már részletesen szoltunk.

A felsorolt négy fő ismérv, az említett megszorításokkal, *valamennyi nyugat-európai kisebbséget jellemzi*. Mégis két országban: Belgiumban és Svájcban a kisebbség fogalmát nem használhatjuk a hagyományos értelemben. Belgiumot, ha eltekintünk a keleti határa mentén élő csekély számú német kisebbségtől, két nyelvi közösség (nemzetiség) lakja: a flamand és a vallon. A flamandok számszerű többségben vannak, s napjainkban már a gazdasági és a politikai vezető szerepet is ők játsszák. Vallónia a 20. század második felére jellegzetes, viszonylagosan elmaradott kisebbségi tájegység lett, ugyanakkor a francia nyelvű vallonok kultúrája, mintegy többségi kultúraként, továbbra is erős asszimilációs vonzerőt gyakorol a flamand felső rétegekre. Ezért a belgiumi nemzetiségi képletben vagy nincs kisebbség, vagy kettős kisebbség van. Svájc más jellegzetességet mutat. Itt az ország politikai decentralizáltsága miatt, a nagyságrendi különbségek megállapításától eltekintve, nincs értelme szövetségi szinten kisebbségről beszélni. Az olaszok Svájcban számszerű kisebbségben vannak, de a hivatalosan olasz egynyelvű Ticino kantonon belül túlnyomó többséget alkotnak. A kantonok kiterjedt jogköre következtében helyzetük Ticinóban kifejezetten *többségi*, ami abból következik, hogy a tényleges kisebbségi kérdés Svájcban a vegyes lakosságú, két- vagy háromnyelvű kantonokon belül jelentkezik.

³³ „A kisebbségek... különböző fokon és mértékben gazdasági kiszákmányolásnak, szegregációnak és diszkriminációnak vannak kitéve.” Warley, Charles–Harris, Marvin 1964. I.

2. Az egyes nyugat-európai államok és néhány nyugat-európai kommunista párt álláspontja a kisebbségek elismerésével kapcsolatban

Valamely sajátos etnikai jegyet mutató közösséget kisebbségnek, nemzetnek, nemzetiségnek nevezni, annak elismerni, nem utolsósorban politikai kérdés. Az alkotmányos és más formájú elismerés az állam részéről általában előfeltétele a kisebbségi jogok biztosításának. Vegyünk szemügyre néhány nyugat-európai államot ebből a szempontból.

Azok az államok (Ausztria, Dánia, NSZK, Olaszország), amelyeket nemzetközi egyezmények köteleznek a nemzeti kisebbségek védelmére; belső jogrendszerükben, politikai gyakorlatukban elismerik ezeknek a kisebbségeknek a létét.³⁴ A finnországi svédekre, az Åland-szigetek lakosságát kivéve, nem vonatkozik nemzetközi egyezmény, a finn alkotmány az országot mégis „a finnek és a svédek közös államának” nyilvánítja és kimondja a hivatalos kétnyelvűséget.³⁵ Svájcban a szövetségi alkotmány négy nyelvi csoportot, négy nemzeti és három hivatalos nyelvet (német, francia, olasz) ismer el. Belgium az 1970. évi alkotmánymódosítással „közösségi és regionális” állammá vált, amely területén három kulturális közösséget (flamand, vallon, német) ismer el egyenjogúnak.³⁶ Spanyolországban a Franco-diktatúra idején a baszk és a katalán kisebbség semmilyen hivatalos elismerést nem élvezett. Baszkföld és Katalónia előzetes autonómia-tervezete – amelyet az 1979. évi szavazás megerősített – a baszk és a katalán *nép* „önkormányzatának... és sajátos történelmi személyiségének” elismerését foglalja törvénybe „a spanyol állam egységén belül”. Spanyolország „földjének és lakosságának egységéből kiindulva” ismeri el „a nemzetet alkotó különböző tájegységek sajátos jellemzőit, amelyek között nyilvánvalóan kulturális és nyelvi sajátosságok is fellelhetők”.³⁷ Nagy-Britanniában, alkotmány nem lévén, külön törvények biztosítják az autonómia bizonyos formáit Skócia és Wales számára. A brit állam ugyanakkor „nem ismeri el hivatalosan kisebbségként az Egyesült

³⁴ Capotorti, Francesco 1977. 38.; Falch, Jean 1973. 72–86.

³⁵ Falch, Jean 1973. 56–58.; Héraud, Guy 1974. 188–190.

³⁶ Capotorti, Francesco 1977. 39.; Falch, Jean 1973. 9–40.

³⁷ Capotorti, Francesco 1977. 38.; *L'Espagne des nationalités*... 17., 19.

Királyságban élő lakosságcsoportokat”, mivel „nincs szükség arra, hogy egy etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbség a törvény által el legyen ismerve ahhoz, hogy létezessen”.³⁸ Franciaország sem ismer el területén kisebbséget, mivel „a helyi nyelvek használata semmiképp sem lehet ismerv egy csoport azonosítására más, mint tudományos célból. Ezeknek a helyi nyelveknek egy nyelvcsoporton belül is nagy változatossága; az az eltérő érdeklődés, amellyel egyazon körzet lakói viseltetnek irányában, . . . e nyelveknek az eszmei és technikai fejlődéshez való alkalmazkodási nehézségei miatt . . . meggátolják, hogy ezeket (ti. a helyi nyelveket) szükséges és elégséges elemnek tekintsük egy közösség meghatározására a francia nemzettel szemben.”³⁹

Az etnikai kisebbségek országonként eltérő elismertsége miatt a minimális közös nevezőt kifejező *regionális kultúra* elnevezés került be – hosszú vita után – az európai biztonsági és együttműködési értekezlet záróokmányába. A kulturális és az oktatásügyi együttműködésről rendelkező fejezetek egy-egy cikke foglalkozik a nemzeti kisebbségek vagy *regionális kultúrák* szerepével ebben az együttműködésben.⁴⁰ A regionális kultúra megfogalmazás azonban kétértelmű: magában foglalja minden tájegység kultúráját (a szicíliait és a bajort éppúgy, mint a bretont, a baszkot és a walesit), függetlenül attól, rendelkezik-e a tájegység lakossága sajátos etnikai (nemzeti-nemzetiségi) jegyekkel vagy sem.

A fontosabb nyugat-európai államok álláspontjának áttekintése után röviden idézzük a nemzetiségi szempontból lényegesebb nyugat-európai országok kommunista pártjainak álláspontját az elismerés kérdésében. A brit és a spanyol kommunista párt az íreket, a skótokat és a walesieket, valamint a baszkokat és a katalánokat *nemzeteknek* nevezi.⁴¹ A Belga Kommunista Párt szerint Belgiumban „nem lehet beszélni a szó teljes értelmében vett flamand vagy vallon nemzeti mozgalomról. Sem a vallon, sem a flamand területek lakossága sohasem lépett fel olyan vallon vagy flamand nemzetként, amelyet saját burzsoáziája vezetne.” A párt hivatalos dokumentumaiban a *nyelvi, kulturális közösségek* kifejezést használja a

³⁸ Capotorti, Francesco 1977. 38.

³⁹ Capotorti, Francesco 1977. 36.

⁴⁰ Az európai biztonsági . . . 89.

⁴¹ A nemzeti kérdés . . . ; Pearce, Bert 1977.

flamandokra és a vallonokra.⁴² A Francia Kommunista Párt ismét egy más történelmi és társadalmi valóságra hivatkozva *etnikumokat*, illetve *regionális közösségeket* ismer el a francia nemzet egységén belül. E fogalmak meghatározását a La Nouvelle Critique című folyóirat 1975. novemberi számában Antoine Casanova és Albert Soboul történészek adják meg; de a Maurice Thorez Intézet 1975. évi Nemzet, etnikum, tájegység című kerekasztalvitájában is felmerült a kérdés. Az FKP csak franciaországi viszonylatban használja az említett két fogalmat (így a dél-franciaországi baszkokra és katalánokra is), hangsúlyozva, hogy ezen etnikumok Spanyolországban élő többsége más történelmi utat járt be, s esetükben – a Spanyol Kommunista Párttal egybehangzóan – baszk és katalán nemzetről, illetve nemzetiségről lehet beszélni.⁴³

3. A nyugat-európai kisebbségek osztályozása

A már felsorolt jellemzők alapján, hogyan lehet a nyugat-európai kisebbségeket osztályozni? Ebben a műveletben a szakirodalom néhány széles nemzetközi kitekintésű munkáját⁴⁴ hívjuk módszertani segítségül, s azok alapján próbáljuk megkülönböztetni e térség kisebbségeinek fajtáit és típusait.

A kisebbség fajtái kifejezés a kisebbség ismérveire, megkülönböztető jegyeire utal. Nyugat-Európában két fő csoportot különböztethetünk meg ebből a szempontból: az etnikai és a nemzeti kisebbségeket. Számszerűleg az etnikai kisebbségek (vagy állam nélküli etnikumok) alkotják a nyugat-európai kisebbségek túlnyomó részét. Ide sorolható valamennyi nyugat-európai állam nélküli etnikum, függetlenül attól, hogy a nyelv, a kultúra, a vallás vagy a szokások összefüggő rendszere alapján minősül-e önálló közösségnek. Ebben a térségben véleményünk szerint nem célszerű külön a

⁴² *A nemzeti kérdés*... 112.; a Belga KP XIX. kongresszusának állásfoglalása a „nyelvi közösségek” kérdésében. Drapeau Rouge, 1968. dec. 13.

⁴³ Casanova, Antoine 1975a; Casanova, Antoine 1975b; Soboul, Albert 1975; *Nation et luttés*... 241–266.; La cultura catalana. France Nouvelle, 1978. aug. 21. 17–23.

⁴⁴ *Definition and classification*...; Kóvágo László 1977. 60–90.; Capotorti, Francesco 1977. 1–46.; Petrella, Riccardo 1978. 30–36.

nyelvi kisebbség és a vallási kisebbség kifejezést használni, mert ezek az etnikai tulajdonságoknak csak egyik, jöllehet esetenként legfontosabb elemét emelik ki.

A kisebbségek második fajtáját Nyugat-Európában a nemzeti kisebbségek alkotják. Ebben a csoportban, sokkal inkább, mint Kelet-Európában, alapvető ismérv: a nemzeti hovatartozás tudata. Tévedés lenne tehát a nyelvi-kulturális azonosság alapján nemzeti kisebbségnek, vagyis valamely államalkotó nemzet más országban élő részének minősíteni a vallonokat, a flamandokat, a svájci németeket és franciákat, valamint a korzikaiakat és az elzásziakat. Ezek olyan közösségek, amelyeknek többségükben saját államukhoz kötődő, politikai nemzeti tudatuk van.

A dolgozat nem tárgyalta a néhány nyugat-európai országban súlyos társadalmi és politikai gondot jelentő vendégmunkás kérdést, az ún. vendégmunkás kisebbséget. Ez a problémakör, kapcsolódása és esetenkénti hasonlatossága ellenére, a nyugat-európai kisebbségi kérdéstől alapvetően különbözik. Külön kell megemlíteni a skandináv országokban élő lappokat (vagy samikat) mint olyan közösséget, amely jegyei alapján az etnikai kisebbség és az őslakosság kisebbség (pl. indián, eszkimó stb.) között helyezkedik el. A lappok nemcsak etnikai jellemzőikben, hanem társadalmi-kulturális fejlettségükben is lényegesen különböznek a többségi lakosságtól és a nyugat-európai állam nélküli etnikumoktól. Fő problémájuk a társadalmi integráció, és nem az identitásmegetartás, s ez megkülönbözteti őket a többi nyugat-európai kisebbségtől.

A kisebbségek típusát helyzetük különbsége (számarányuk, településük, eredetük stb. eltérése) határozza meg.

Számarányuk alapján megkülönböztetünk olyan kisebbségeket, amelyeknek tömegüknél fogva is jelentős társadalmi-politikai súlyuk van az adott államon belül (pl. skótok, katalánok stb.); és olyanokat, amelyek számbeli súlya sem önmagában, sem arányaiban nem jelentős (rétorománok Svájcban, frizek az NSZK-ban, burgenlandi magyarok stb.).

Származásuk, eredetük szerint megkülönböztetjük:

– az adott állam létrejötte előtt már ott élő őslakos kisebbségeket (ide tartozik, a mai államokat alapul véve, a nyugat-európai állam nélküli etnikumok többsége);

– az állam létrejöttkor annexióval kialakult kisebbségeket (pl. a dél-tiroliak, a Valle d'Aosta-i franciák, az elzásziak, vagyis többnyire, de nem kizárólag a nemzeti kisebbségek);

– az állam létrejötte után bevándorolt kisebbségeket, amire Nyugat-Európában nincs példa. (A finnországi svédek évszázadokkal az önálló finn állam létrejötte előtt, hódítóként vándoroltak be jelenlegi településhelyükre, így nem tekinthetők a szó mai értelmében vett bevándorló közösségnek.)

Földrajzi elhelyezkedésük szerint vannak kisebbségek:

– amelyek az ország egy körzetében a lakosság nagy részét alkotják (az elzásziak Elzászban, a frízek Frízföldön, a skótok Skóciában stb.);

– amelyek az ország egy körzetében élnek, de a lakosság csekély hányadát alkotják (a rétorománok Graubündenben, a dánok Schleswig-Holstein tartományban);

– amelyek egy része az ország egy körzetében, más része szórványban él (pl. a korzikaiak Korzikán és Dél-Franciaországban, a bretonok Bretagne-ban és a párizsi agglomerációban, az olaszországi dél-tiroliak és a walserek);

– amelyek az ország több területén szórványban élnek (pl. az olaszországi – trieszti, goriziai és udinei – szlovének);

– amelyek részben az országban, részben más ország(ok)ban élnek (a katalánok, baszkok Franciaországban és Spanyolországban; a frízek Hollandiában és az NSZK-ban; az okszitánok Franciaországban és Olaszországban; a német nemzeti kisebbségek Belgiumban és Dániában). Ez utóbbi csoportosítás már nemcsak a *földrajzi elhelyezkedés*, hanem az annál lényegesebb *államhoz való tartozás* szempontját is felveti.

A nyugat-európai nemzeti kisebbségek, néhány kivételtől eltekintve (pl. a burgenlandi horvátok, a finnországi svédek) a határ menti kisebbségek típusába tartoznak. Az állam nélküli etnikumok is többnyire országaik természetes és politikai határai mentén, perifériáján helyezkednek el.

Az állam etnikai (nemzeti) összetétele szerint vannak

– több etnikumú, több nyelvű föderatív vagy regionális államban élő közösségek és kisebbségek (német, francia, olasz és rétoromán nyelvű csoportok Svájcban; flamandok, vallonok és németek Belgiumban);

– egy többségi nemzet és jelentős számú kisebbség együttélésével jellemezhető államok (pl. Spanyolország, Nagy-Britannia, Olaszország, Francia-

ország; az előbbi háromban megtalálhatók a kisebbségi autonómia különböző formái is);

– etnikailag csaknem homogén államokban élő kisebbségek (a finnek Svédországban, a frízek Hollandiában).

A nyugat-európai kisebbségeket *a nemzeti törekvések jellege szerint* már nehezebb csoportosítani, mint az objektív jegyek alapján. A nemzeti törekvést mint jellemzőt (fenn akarja-e tartani sajátosságát egy csoport vagy sem; csak kulturális különbségét kívánja megőrizni vagy önkormányzatot akar, esetleg elszakadást: más állammal való egyesülést, saját állam megalakítását stb.) nagyon nehéz egy egész közösségre vonatkozóan megállapítani. Ezek a jellemzők nemcsak a társadalmi rétegektől, politikai irányzatoktól függően változhatnak a vizsgált csoporton belül, hanem történelmileg is változóak. A társadalmi-politikai viszonyok, feltételek átalakulásával gyakran a kisebbségi igények is módosulnak: egy nyelvi-kulturális irányultságúnak minősített kisebbség a fejlődés eredményeként autonomistává válhat vagy fordítva. (Az utóbbi irányzatra példa az elzásziak többségének tudata a két világháború között és napjainkban.) Ezen okok miatt hangsúlyozni kell a következő csoportosítás viszonylagos történelmi-szociológiai értékét.

– A *nyelvi-kulturális törekvésű* kisebbségre az elzásziak, okszitánok és rétorománok szolgálnak példaként, bár esetükben is pontosabb lenne a nem területhez kötődő kisebbségi jogok igényéről beszélni, ahogy azt a viszonylag csekély számú vagy szórványtelepülésű nyugat-európai nemzeti kisebbségekre (pl. a dániai németekre, az ausztriai szlovénekre) vonatkozóan is tesszük.

– Az *autonomista-regionalista törekvésű* kisebbségek típusába tartozik a legtöbb állam nélküli etnikum, függetlenül attól, hogy rendelkezik-e már az öngazgatás valamilyen formájával vagy sem (így a katalánok, a walesiek és a bretonok), valamint a nemzeti kisebbségek egy része (pl. a dél-tiroliak, a Valle d'Aosta-i franciák). A finnországi svédeket összességében nem jellemzi a területi önkormányzat igénye, ugyanakkor az Åland-szigetek svéd lakosságának a finn állam megalakulása óta széles körű autonómiája van.⁴⁵

⁴⁵ Kósa László 1979. 73–75.; Modeen, Tore 1973.

– A *szeparatista törekvés* viszonylag legerősebben Skóciában és Baszkföldön jelentkezik mint önálló államalakítási igény, s leghatározottabban Észak-Írországból mint a más államhoz csatlakozás igénye. Ebből a szempontból nevezi *Salvi* az északi kisebbséget irredenta kisebbségnek,⁴⁶ míg *Héraud* az akarati nemzet-jogi nemzet megkülönböztetéssel implicite valamennyi nemzeti kisebbséget az ún. irredenta csoportba sorolja.⁴⁷ Ez utóbbi természetesen, minden közösségre mint egészre kiterjesztve, erős túlzás.

A fenti típusokon kívül a kisebbségelmélet még megkülönböztet olyan közösségeket, amelyeknek az a célja, hogy azonosságukat minél teljesebben megőrizték és fejlesszék (minority by will); és olyanokat, amelyek teljes beolvadást kívánnak, de azt politikai, jogi akadályok nehezítik (minority by force). Ez utóbbi az erőszakos elkülönítés, a szegregáció problémája.

Az említett ismérv alapján csaknem valamennyi nyugat-európai kisebbség az első csoportba sorolható, bár vannak – többnyire hivatalos állami – vélemények, amelyek néhány közösséget mint teljesen asszimilálódni akarót tartanak számon. (Példaként említhetjük a francia kormány álláspontját valamennyi franciaországi kisebbségről, valamint az osztrák kormány véleményét a sajátosságaikat megőrizni akaró karintiai szlovénekről s a lassan beolvadni kívánó burgenlandi horvátokról.)⁴⁸

4. A nyugat-európai kisebbségek száma

A kisebbségek számának megállapítása a lehetséges csoportképző ismérvek (nyelv, tudat, származás stb.) eltérései miatt a nemzetiségkutatás folyamatos vitát kiváltó területe.⁴⁹ Különösen nagy gondot jelent azoknál a kisebbségeknél – így a nyugat-európai állam nélküli etnikumok túlnyomó többségénél –, ahol nem áll rendelkezésre pontos népszámlálási adat, ahol nem ismerjük a kisebbségi lakosság nyilatkozatát nemzeti vagy

⁴⁶ *Salvi, Sergio* 1973. XVIII.

⁴⁷ *Héraud, Guy* 1968. 24.

⁴⁸ *Capotorti, Francesco* 1977. 36.

⁴⁹ *Dávid Zoltán* 1980.

nyelvi hovatarozásáról, vagy ahol néhány etnikai alkotóelem (nyelv és nyelvjárás) elkülönülésének már említett bizonytalansága egy-egy közösség meghatározásakor nehézséget okozhat. (Például a nyelvészek többségének véleménye szerint a provanszál nem különálló nyelv, hanem az auvergne-i, a languedoci és gascogne-i stb. dialektusokkal együtt alkotja az okszitán nyelvet, amely viszont önálló neolatin nyelv, jellemzői folytán ebben a nyelvcsaládban legközelebb a katalánhoz áll.) Ha az okszitánok számának megállapításakor a nyelvet vesszük alapul (s ezt is a rendszeresen beszéli, esetenként beszéli, vagy érti elkülönítés alapján), akkor az okszitánok száma a tízmilliót meghaladja; ha az önálló közösségi tudatot, az esetben néhány tízezer fő, zömmel értelmiségi tekinti magát az okszitán etnikumokhoz, primér nemzethez vagy nemzethez tartozónak.

Ebből a dilemmából következik, hogy a forrásként használt összefoglaló művek és esettanulmányok helyenként nagyon eltérő, főként a kisebbségi szervezetek, kutatók egyéni becléseire épülő adatokat közölnek egy-egy csoportról. A kisebbségek számára vonatkozóan az Héraud és Salvi műveiben, valamint egyéb tanulmányokban, cikkekben, statisztikákban előforduló átlagos adatokat, középértékeket közöljük korábbi táblázatunkban,⁵⁰ amit most két nyugat-európai forrásmű jelentős számbeli eltérést mutató adataival egészítünk ki. Az egyik mű szerzője, Petrella maga is 4–5 forrásból közöl beclést vagy felmérést egy-egy kisebbségre vonatkozóan, ezek eltérésekor a két határértéket adjuk meg.

⁵⁰ *Joó Rudolf 1977a.*

A nyugat-európai kisebbségek száma

Országok és kisebbségek	Lakosság/fő	Handbuch	Petrella
		adatai	
<i>Ausztria</i> (1971)	7 456 745		
Horvátok	24 500		
Szlovének	20 000		
Magyarok	5 300		
<i>Belgium</i> (1970)	9 696 379		
Flamandok	5 600 000	200 000 franko- fon flamand	
Vallonok	4 000 000	3 112 000	
Németek	60 000	110 000	
<i>Dánia</i> (1970)	4 978 106		
Färöer-szigetek lakói	40 000		
Németek	23 000		
<i>Finnország</i> (1970)	4 633 805		
Svédek	336 406		
Lappok	2 500		
<i>Franciaország</i> (1971)	51 485 000		
Okszitánok	9 000 000		10 000 000 okszitán nyelvű
Elzászi németek	1 600 000	1 500 000	
Bretonok	600 000		600 000– 1 100 000
Korzikaiak	800 000		
ebből Korzikán él	170 000		175 000 korzikai nyelvű
Katalánok	150 000		
Baszkok	90 000	200 000 ebből 90 000 baszk nyelvű	
<i>Hollandia</i> (1970)	13 269 563		
Frízek	750 000	500 000 (Hollandia+NSZK)	400 000 fríz nyelvű
ebből Frieslandban él	450 000		
<i>Írország</i> (1970)	2 971 230		
Ír anyanyelvű	600 000		789 000
<i>Nagy-Britannia</i> (1971)	55 355 138		
Skót nemzetiségű	5 000 000		
ebből gael anyanyelvű	100 000		

A nyugat-európai kisebbségek száma

Országok és kisebbségek	Lakosság/fő	Handbuch	Petrella
		adatai	
Walesi nemzetiségű	2 000 000		
ebből walesi anyanyelvű	900 000	650 000	542 000
Ír nemzetiségű	600 000		
ebből ír anyanyelvű	15 000		
<i>Német Szövetségi Köztársaság (1970)</i>	61 503 000		
Dán nemzetiségű	35 000	50 000 dán nyelvű	
Fríz nemzetiségű	80 000		
ebből fríz anyanyelvű	20 000	500 000 (Hollandia+NSZK)	400 000 fríz nyelvű
<i>Norvégia (1970)</i>	3 917 773		
Lappok	20 000		
<i>Olaszország (1970)</i>	54 025 211		
Dél-tiroli németek	260 000		
Rétorománok (friulánok, ladinok)	230 000	800 000 friulán 24 000 ladin	430 000– 800 000
Albánok	120 000	261 000 albán 131 000 albán nyelvű	
Szlovének	50 000	65 000	
<i>Spanyolország (1972)</i>	34 320 000		
Katalánok	6 500 000	6 750 000	5 500 000– 6 640 000
Baszkok	800 000	525 000	
ebből baszk nyelvű	500 000		525 000– 960 000
<i>Svájc (1960)</i>	5 719 612		
Svájci németek	3 980 518		
Svájci franciák	1 119 979		
Svájci olaszok	209 524		
Rétorománok	39 040		
<i>Svédország (1970)</i>	8 127 396		
Finnek	40 000		
Lappok	10 000		

Források: Joó Rudolf 1977; Straka, Manfred 1970; Petrella, Riccardo 1978.

IRODALOM

Arató Endre

1971 Kelet-Európa története a 19. század első felében. Bp.

1978 A nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában. Bp.

Beer, R. William

1978 Ethnic activists in contemporary France: social class and social mobility. *Europa Ethnica*, 2. sz. 50–59.

Brass, R. Paul

1975 Ethnic groups and nationalities: the formation, persistence and transformation of ethnic identities over time. Paper for the Conference on Ethnicity. University of Washington. Kézirat

Breton, Émile

1975 Les communistes, la démocratie, les régions. *La Nouvelle Critique*, 11. sz. 23–26.

Bromlej, Julian Vlagyimirovics

1976 Etnosz és néprajz. Bp.

Capotorti, Francesco

1977 Étude des droits des personnes appartenant aux minorités ethniques, religieuses et linguistiques. Országgyűlési Könyvtár E/CN 4/Sub. 2/384.

Carillo, Santiago

1962 La lluita del proletariat per la direcció del moviment nacional. *Nous Horitzons*, 2–3. sz.

Casanova, Antoine

1975a Ethnies, nation et histoire. *La Nouvelle Critique*, 11. sz. 16–22.

1975b Démocratie, culture nationale et cultures régionales. *La Nouvelle Critique*, 11. sz. 31–32.

Colonialisme intérieur et minorités nationales. Que Faire? , 1971. 8–9. sz.
Contre les États, les régions d'Europe. Párizs, 1973

Crozier, Michel

1976 Le régionalisme, une solution au phénomène bureaucratique?
Anthinea, 9–10. sz. 63–67.

Culture occitane, per avançar. Párizs, 1977

Dalyell, Tam

1973 Devolution The end of Britain? London

Dávid Zoltán

1980 A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. Valóság, 8. sz.
76–101.

Definition and classification of minorities. Országgyűlési Könyvtár E/CN
4/Sub. 2/85. 1949.

Devès, Claude

1975 La renaissance régionaliste en France: le mouvement „nationali-
taire” (1962–1975). In: Annales de la faculté de Droit et de
Sciences Politiques de Clermont. Párizs, 248–294.

Dulong, Renaud

1975 La question bretonne. Párizs

L'Espagne des nationalités et des régions. II. Párizs, 1978. (Documentation
Française 339.)

Az európai biztonsági és együttműködési értekezlet záróokmánya. Bp.
1975

Faccani, Remo

1981 Etnokulturális nemzetiségi csoportok és az etnográfia feladatai.
In: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató
Konferencia előadásai. Bp.–Békéscsaba, 321–327.

Falch, Jean

1973 Contribution à l'étude du statut des langues en Europe. Québec
Fedoszejev, P. N.

1974 Leninizm i nacionalnij voprosz v szovremennih uszlovijah.
Moszkva

Fishman, A. Joshua

1971 Sociolinguistique. Bruxelles

Fontan, François

1970 Orientation politique du nationalisme occitan. Bagnols

Gáll Ernő

1978 Nemzetiség, erkölcs, értelmiség. Bp.

Hanák Péter

1978 Az etnikai tudatosság reneszánsza. *Élet és Irodalom*, 7. sz. 3.

Héraud, Guy

1968 *Peuples et langues d'Europe*. Párizs

1973 *Introduction à l'ethnopolitique*. In: *Contre les États, les régions d'Europe*. Párizs. 3–19.

1974 *L'Europe des ethnies*. Párizs

Joó Rudolf

1976 *Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a nemzeti kisebbségek védelme*. *Külpolitika*, 4. sz. 60–72.

1977a *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában*. Bp.

1977b *A nemzetiségi kérdés az 1945 utáni európai államközi dokumentumokban*. *Külpolitika*, 2. sz. 79–92.

Kapitalizm i nacionalnij voprosz. *Mirovaja ekonomika i mezsdunarodnije otnosenijija*, 1972. 9. sz. 92–110.

Klineberg, Otto

1975 *The Study of multinational societies*. In: *The multinational society*. Rowley, 9–27.

Kósa László

1979 *A finnországi svédek*. *Valóság*, 5. sz. 69–76.

Kővágó László

1977 *Kisebbség – nemzetiség*. Bp.

Lafont, Robert

1967 *La révolution régionaliste*. Párizs

1968 *Sur la France*. Párizs

1973 *Sur le problème national en France*. *Aperçu historique*. *Minorités nationales en France*. *Les Temps Modernes*, 8–9. sz. 21–53.

Mackey F., William

1975 *Current trends in multinationalism*. In: *The multinational society*. Rowley, 330–353.

Mackey F., William–Verdoodt, Albert

1975 *The Multinational Society*. *Papers of the Ljubljana Seminar*. Rowley

- Marx–Engels* művei 22. Bp. 1970
- Maugué, Pierre*
1979 *Contre l'État-Nation*. Párizs
- Minorités nationales en France*. *Les Temps Modernes*, 1973. 8–9. sz. (Különszám)
- Modeen, Tore*
1969 *The international protection of national minorities in Europe*. Åbo
1973 *The international protection of the national identity of the Åland Islands*. Åbo. (*Scandinavian Studies in Law*)
- Nation et luttes de classe*. Párizs, 1975. (*Cahiers d'histoire de l'Institut Maurice Thorez* 12–13.)
- A nemzeti kérdés a fejlett kapitalizmus országaiban*. *Béke és szocializmus*, 1980. 3. sz. 103–117.
- Niederhauser Emil*
1977 *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Bp.
1978 *Az albán nemzeti mozgalom kezdetei*. *Valóság*, 12. sz. 51–60.
- Pearce, Bert*
1977 *Devolution, Democracy and Socialist Advance*. *Marxism Today*, dec. sz. 358–366.
- Perrier, Édouard*
1975 *Corse: Les raisons de la colère*. Párizs
- Person, Yves*
1973a *Présentation. Minorités nationales en France*. *Les Temps Modernes*, 8–9. sz. 1–18.
1973b *Imperialisme linguistique et colonialisme. Minorités nationales en France*. *Les Temps Modernes*, 8–9. sz. 90–118.
- Petersen, William*
1975 *On the subnations of Western Europe*. *Ethnicity*. Cambridge–London
- Petrella, Riccardo*
1978 *La renaissance des cultures régionales en Europe*. Párizs
- Rabushka, Alvin–Shepsle A., Kenneth*
1972 *Politics in plural societies: a theory of democratic instability*. Columbus Ohio

Rayside, D. M.

1977 Les relations des groupes linguistiques en Belgique et au Canada. Recherches Sociologiques, 1. sz. 95–131.

Régionalisme, nationalisme, socialisme. Lutte de classes, 1975. 6. sz. (Különszám)

Saint-Laurent, Étienne de

1973 Pour une idéologie régionaliste révolutionnaire. Minorités nationales en France. Les Temps Modernes, 8–9. sz. 405–440.

Salvi, Sergio

1973 Le nazioni proibite. Guida a dieci colonie „interne” dell Europa Occidentale. Firenze

Soboul, Albert

1971 De l'ancien régime à la révolution, problème régional et réalités social. In: Régions et régionalisme en France: du XVIII. siècle à nos jours. Párizs, 26–54.

1975 Problème régional et réalités sociales. La Nouvelle Critique, 11. sz. 41–54.

Straka, Manfred (szerk.)

1970 Handbuch der europäischen Volksgruppen. Wien–Stuttgart

Sugar, F. Peter

1976 From ethnicity to nationalism and back again. Paper for the Conference on Ethnicity. University of Washington. Kézirat

Szabó Imre

1979 A kisebbségek és az emberi jogok. Valóság, 1. sz. 1–13.

Szűcs Jenő

1970 A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. (Hozzászólás egy vitához.) Bp.

Tilkovszky Loránt

1979 [Hans Haas–Karl Stuhlpfarrer: Österreich und seine Slowenen című könyvéről.] Századok, 5. sz. 925–926.

Un problème régional: La Bretagne. Quatrième International, 1973. 5–6. sz. (Különszám)

Unité nationale et minorités culturelles. Esprit, 1968. 12. sz. (Különszám)

Veiter, Theodor

1970 System eines internationalen Volksgruppenrechts. Wien

Verdoodt, Albert

1971 The differential impact of immigrant french speakers on indigenous german speakers: a case study in the light of two theories. *International Migration Review*, 2. sz. 23–31,

1973 La protection des droits de l'homme dans les États plurilingues. Bruxelles

Warley, Charles—Harris, Marvin

1964 *Minorities in the New World*. New York

Weil, Simone

1949 *L'enracinement*. Párizs

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Tárnok Irén

Műszaki szerkesztő: Horváth Anikó

Terjedelem: 5 (A/5) ív • AK 1966 k 8386

83.11146 Akadémiai Nyomda, Budapest • Felelős vezető: Bernát György

Ara: 17,— Ft

ISBN 963 05 3219 0